

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדן

מחזור יז. קונטרס ב—ג (קס"ד—קס"ה) אדר-ניסן חשכ"ו

יצחק אבינרי

על עיוותי מילונים

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

תוכן העניינים

ג	. . . . .	פתיחה
ו	. . . . .	א. על מרבי צורות יתרות
יט	. . . . .	ב. מלים בדויות במזיד
כו	. . . . .	ג. מלים בדויות בשוגג
מד	. . . . .	ד. משמעות משובשים
נו		<input type="text"/>
נט	. . . . .	מפתחות

פ ת י ח ה

עוד בימי ילדותי, בטרם היותי בר־מצווה, אהבתי ללקט מן המקורות (בעיקר מן המשנה) מלים קשות ונדירות ולרשמן לי לזיכרון. ברבות הימים נצטברה רשימה הגונה, ולתימהוני נוכחתי אחרי כן, שמקצתן אינן מצויות במילונים כלל.

משעליתי ארצה לפני 40 שנה (בי"ב שבט תרפ"ו; זו הייתה עלייתי השנייה, והראשונה — בשנת תרע"ד) והתחלתי במחקרי בשדה הלשון, שמת לי, שבעיקר נתמצו אוצרות הלשון שבמקרא, ואילו במקורות שלאחר המקרא הונח כר רחב להתגדר בו. אפילו מן התלמודים והמדרשים לא היבא הכול, וכל שכן — ספרי ימי הביניים, שאוצרותיהם לא נדלו אלא מעט (ע"י צונץ, פִּין, קלצקין, ובעיקר ע"י בן־יהודה). התחלתי אפוא לשקוד ביתר מרץ על קריאתי בספרים עתיקים, והפעם — לא לשמה, אלא לשם הלשון העברית. לא סתם קריאה, שאדם קורא להנאתו משום העניין שמצא בספר, אלא קריאה לשם מטרה מסוימת.

במהרה נוכחתי, שבמילונים המקיפים גם את הספרות שלאחר המקרא והתלמוד (פִּין, בן־יהודה), חסרות לא רק הרבה מלים שבתלמוד ובמדרש ובספרי ימי הביניים, אלא חסרות בהם אף כמה מלים מקראיות, שהובאו בכל מילון מקראי: ב"האוצר" של פִּין אין גתית, חשך, חשכה, מחשך,

מטעמים, שארה, תותח ועוד; במילון בן-יהודה אין מחושק, מתגורר (במובן גר, דר).

ברבות הימים נצטבר ברשותי לקט של אלפי ערכים, ולמען דעת מה הן המציאות הממשיות שמצאתי, כלומר ערכים שאינם מובאים בשום מילון, הוצרכתי לבדוק את כל הערכים במילונים התלמודיים ובמילוני פֵּין ובן-יהודה וגור, ובזמן האחרון גם אבן-שושן וכנעני (אם כי שני האחרונים אינם מרבים בהבאת מקורות מדויקים מספרי ימי הביניים, ביחוד כנעני שסתם לרוב וציין "פֵּיט", "סיה"ב" וכד'). את הערכים המובאים גם בשאר מילונים גנזתי, ואת אלה שלא הובאו בהם כלל, או שהובאו בלא ציון מקור או מתוך מקור מאיזה, ערכתי במילון מיוחד, שאני מקווה להוציאו לאור בשנה הבאה.

בינתיים, אגב דפדוף במילונים נתברר לי, שהם לקויים לא רק בחסר, אלא גם ביתר. וזה הליקוי האחרון חמור ביותר: החסר במילון אינו אלא פגם, אפילו אם תמוה הוא (כעין ההשמטות שצינתי לעיל); ואילו הצורות היתרות, שלפעמים הן בדויות וכחזבות, מגיעות עד כדי עיוות גמור והטעית הרבים. שום מילון לא יוכל להתפאר בשלמות מוחלטת, וכל השמטה שבו אין בה כדי להטעות; אבל שיבושיו — הם הם המזיקים, ועליהם יש להתריע, כי "שבשתא כיון דעל על".

ברשימה זו איני דן אפוא במה שאין במילונים, אלא במה שיש בהם. וגם מתוך שיבושי היש אינני מציין אלא את התמורים ביותר. בעיקר הנני מפרט להלן צורות

בדויות בשוגג (מחמת קריאה מוטעית או טעות-דפוס)
ומשמעות משובשים, ששיבושם מגיע לפעמים עד
כדי היפוכה הגמור של האמת.

ואיני דן כאן אלא במילונים, המביאים אסמכתא מן
המקורות. ולפיכך לא יזכרו כאן מילונים של כיש מאת בן-
יהודה, גרזובסקי-ילין, ולא מילוניהם של מאיר מדן, של
ברוך קרופניק ועוד.

למען הערכת המצב הנוכחי של מילונינו וכדי להיווכח
בצדקת הדרך הישר, שעלינו ללכת בו לשם תקנתם ושיפורם
של מילונינו הבאים — אסקור תחילה את שיטות מילונינו
עד בן-יהודה ועד בכלל. שני הפרקים הללו חשובים ביותר,
שכן הם מאירים שיטות מסוימות, ונמצא שהם דנים בכלל,
ומהם אפשר להקיש גם על מה שלא הובא בהם בפירושו, ואילו
שני הפרקים שלאחריהם — אין בהם אלא לקט של דוגמאות
בלבד, ונמצא שאין בהם אלא מה שיש בהם... כללו של
דבר: נקטתי כאן את הכלל של כלל ופרט.

על מרבי צורות יתרות

הרבה שמות מצויים במקרא בשתיים-שלוש צורות, ואין לדחות אחת מהן: אַרְיָה - אַרְי, בְּכִי - בְּכָה, הֶדְר - הֶדְרָה. כל אלה צורות הנמצאות בפירוש, כלומר לא בנסמך ולא בנטייה וברבים, אלא ביחיד ובנפרד. ויש צורות כפולות ומשולשות, שעליהן יש לומר "לא בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר": יש במקרא בְּשֵׁם וגם בְּשָׁם, אך מן בְּשָׁמִי שבשיר השירים (ה א) נגזר בעל-כורחנו בְּשָׁם, כי אין לפרנס בְּשָׁמִי כנטיית בְּשֵׁם או בְּשָׁם, כיוצא בזה מִתֶּקֶם - מִתְּקָם (שניהם בנסמך ובכניוים, ולא בנפרד), ומי שראה את "מִתְּקָם רמה" (איוב כד, כ) כשם-עצם ולא כפועל - הוצרך להוסיף צורה שלישית: מִתְּקָם פִּירַסְט, פִּין).

כל כגון זה הכרח הוא, וההכרח לא יגונה. אך יש במילונים הרבה צורות כפולות ללא כל צורך והכרח, ויש להימנע מהן לחלוטין. המדובר בשמות מקראיים, שניקודם וצורתם (בעיקר ברבים) נותן, כביכול, מקום לצורות שונות. כידוע, הרבה שמות ממין זכר - צורת הרבים שלהם באה בסיום -וֹת וגם -ים, ולפעמים -וֹת בלבד; הוא הדבר בשמות בלשון נקבה הבאים ברבים בשתי הצורות, או בסיום -ים בלבד. אם מצאנו במקרא ביחיד צורה אחת בלבד, אין לנו נזהגים להמציא "מסברה" גם צורה שנייה: לא נאמר שיש במקרא מטעמה ופעמה על סמך "למטצמותיו"

ו"פעמותיר". לא כן נהג פירסט במילונו המקראי: כמעט בכל מקום שנמצא רבוי זות בשמות מלשון זכר, גזר גם צורה נקבית:

מוסדה — מן "מוסדות", מזרקה — מן "מזרקותיו", מטעמה — מן "למטעמותיר", מסמרת — מן "במסמרות", מפעלה — מן "מפעלות", פעמה — מן "פעמותיר", ועוד. פירסט הפליג עד כדי כך, שגזר גם עצמה מן "עצמותיר" צבאה — מן "צבאות", צוארת — מן "צוארותיכם". וכל זה משום שבמקרא נמצאים השמות צבא ועצם וצואר גם בסיוס יים: "כל צבאיר", "כעצמים בבטן המלאה", "על צואריו". אף מן "תנחומות" ו"תענוגות" גזר תנחומה ותענוגה. ותיתי לו שלא גזר תחנונה מן "והקשיבה בקול תחננותי".

רוב הצורות היתרות הללו נמצאות גם במילון בן-יהודה, שהיה להוט כידוע אחרי הרבות מלים. גם פין נגרר אחרי פירסט, ויש שאף הרחיק לכת ביותר יגזר פלאה מן "פלאות" (מה שאין לא בפירסט ולא בבן-יהודה).

יש להודות: מושבה, שגזרו מן "במושבותם" או "מושבותיכם", אינה נראית כלל כצורה זרה, ולא דווקא משום שהמושבה קיימת כיום בלשוננו: גם זבחה ופעמה, שעדיין אינן קיימות למעשה, אינן נראות כמגוחכות. לא כן צוארת וצבאה... מכל מקום, כל הממעט בצורות יתרות כאלה — הרי זה משובח.

ביותר הפליג בן-יהודה: הוא הרשה לעצמו לגזור גם אַלס בצד "אלומה" (מן "מאלמים אלומים"), גם אַשור (אשרה) מן "אשרים", ואפילו דַּבֵּל — מן "דבלים"... כיוצא

בזה יש בבן־יהודה נעלה (נעל) מן "נעלות", ואף מטרה
 (מטר) מן "מטרות עזרו". בכל אלה דימה להעשיר את הלשון
 העברית.

שיטה אחרת של ריבוי צורות יתרות אנו מוצאים
 במילון המקראי שבראש הדקדוק "מסורת השם" (משנת
 תרנ"ב). מחברי הספר הזה, שלא היה להם אלא דקדוק בלבד,
 יכלו לתאר לעצמם, שצורת הרבים של שם־עצם תהא גם
 בסיום יים גם בסיום וות. ולכן לא ימצאו בספר זה מלים
 כגון מטעמה, פעמה וכדומה. אפילו זבחה (מן "מזבחותם"
 שבוושע) לא גזרו, אם כי יש כבר אסמכתא לצורה זו
 בפירש"י.

לעומת זאת, בכל מקום שצורת השם, בין ביחיד בין
 ברבים, באה בניקוד שונה (פתח וסגול, פתח וחירק ועוד),
 שם לא רצו לראות משהו היוצא מן הכלל, אלא ייחדו לכל
 ניקוד צורה מיוחדת; אם הריבוי של מרפבה בא במם פתוחה
 – הרי הביאו גם מרפבה, ולא הסתפקו בזה אלא גזרו גם מרפבת
 ומרפבת, וכך נוצרו ארבע צורות במקום אחת. כיוצא בזה
 "אשכול" בארבע צורות; אשכול ואשכול, וגם אשפל ואשפל, ולכל
 אחת יש, כמובן, דוגמה מן המקרא... וכן ממשלה – ממשלה –
 ממשלת; ארמון וגם ארמן (מן "ארמנות"), גלגל וגם גלגל (מן
 "גלגל עגלתו"), ועוד ועוד. בצד כל שם במשקל פעלת הביאו
 גם פעלה, כאילו הכרח גמור יש בדבר: מן "בְּהֲרוֹת־וֹטְבְּעוֹת־
 הַבְּיָאוּ גַם בְּהֲרָה וְטְבָעָה, ולא מצאו סיפוקם ב"בהרת" ו"טבעת".
 ומכל הבינונים בבניין נפעל, שבאו בשווא במקום קמץ
 ("הנמצאים", "נבאים", בשווא לפני האלף), הביאו צורת יחיד

גם בצירה: נְמָצָא, נָבֵא. סוף דבר, שיטתם הדקדוקית גרמה להם להביא שפע של צורות יתרות ומיותרות, שאין בהן כל צורך ושום בעל-מילון לא נזקק להם. במילון גור בלבד נשארו כמה שרידים משיטה רעועה זו.

עד כאן — על שתי שיטות בכפל צורות יתרות, שרעיעותן ברורה למדיי, וכמעט כל מילונינו החדשים (שלאחר בן-יהודה) נקיים מהן. מעתה נעמוד על שלוש תקלות אחרות: שתיים מהן אף הן הולכות ונעלמות, אך השלישית הולכת ומתפשטת וסכנתה מרובה.

רִיבוי צורות מחמת אי-הכרעה

הרבה שמות באו במקרא ברבים בלבד או בנסמך בלבד, וצורת הנפרד ביחיד שנויה במחלוקת. רסיסים, רביבים — מהי צורת היחיד: רי"ש בשווא או בקמץ? כיוצא בזה רדיד, שביב, נפיל, עטין ועוד. וכל שכן במלים שלאחר המקרא: יריד, עטיף, בעיה, ועדה, חלזון, מסננת, מפסלת ועוד הרבה.

המילונים המקראיים נקטו כמעט צורה אחת בלבד, וכל אחד הכריע לפי שיקול דעתו. אמנם יש שהביאו לשון רבים בלבד (בפורים, פפורים, קשורים, צאליס, רביבים וכד'), כפי שהוא במקרא, מבלי ליטול על עצמם אחריות ללשון יחיד... אך בדרך כלל נקטו לשון יחיד מתוך שיקול-דעת מסוים: זה ניקד רדיד ורסיס בקמץ, וזה בשווא: זה הביא צמוק וקשווא, זה — צמוקה וקשוואה (גזניוס) וכד'.

לא כן במילונים התלמודיים. בניקוד ספריו
חז"ל מרובים, כידוע, הפרצים, משום חוסר ניקוד קדום ומשום
הקריאות השונות של העדות. המילונים התלמודיים לא גדרו
פרצה זו, כי לא רצו ליטול על עצמם את אחריות ההכרעה.
כמדומה שדאלמאן הוא היחידי, שניקד כל שם תלמודי
בדרך אחד בלבד. גם במילוני לוי וקוהוט עדיין נהוגה
לרוב צורה אחת, אך לא כך נהג יאסטרוב. ניקח לדוגמה
את השם חלזון: לוי ניקד חֶלְזוֹן, פִּין — חֶלְזוֹן, דאלמאן —
חֶלְזוֹן, בן-יהודה — חֶלְזוֹן. אך יאסטרוב ניקד בשני דרכים.

זכותו של בן-יהודה יש לציין, שניקד את השמות
התלמודיים לרוב בדרך אחד בלבד, ואם הביא גם צורת-משנה,
הרי הביאה בהערה או באותיות קטנות בצד הערך הראשי
כדבר טפל לעיקר. למשל: חלזון, חנוני, ועדה — ניקד בדרך
אחד, ובאותיות קטנות — צורת משנה.

יאסטרוב הרחיב, כאמור, את הפרצה, אך יותר מכולם
שגה גורר מבחינה זו. לעתים רחוקות ניקד בדרך אחד
בלבד (כגון יריד, שביב, רדיד), ובדרך כלל הרבה בהבאת
צורות טפלות ויתרות לבלי נשוא: הוא הביא ערכים רבים
לא רק בניקוד כפול (חלזון, רסיס, עטיג, נפיל, ועדה, מכנסים,
ועוד הרבה), אלא גם בניקוד משולש (בעיה, מפסלת, פתק
ועוד ועוד). יש שהפליג עד כדי גיחוך: אמבט ואמבטיה —
הביא בשמונה צורות! בצד שֶקֶר — הביא שישה ערכים,
והמבקש את הערך שקרן לא ימצאנו במקומו; מטלית —
הרבאה בשש צורות שונות; בצד בַעַט הביא בעטה בשתי

צורות ובלא מראה מקום : חצרון, חצרן, חצרני, חצרר תובאו
ארבעתם כבליל אחד, ושוב בלי מראה מקום.

בכל אלה שגה מאוד והסכיל לעשות, כי תפקידו של
כל מילון הגון — לחלץ את המעיין מספקות, ולא לעורר בלבו
ספק ומבוכה. גור הפליג עד כדי כך, שאפילו מלים זרות
הביא לפעמים בצורה משולשת : לא הסתפק בהיסטוריון, אלא
הביא בצדו גם היסטוריק והיסטוריקן, ומבחינה זו אף הפליג
יותר מכנעני, הידוע בריבוי צורות יתרות (כנעני הביא גם
הוא היסטוריקון, אך לא היסטוריק).

כמילונו של בן-יהודה כן המילונים שלאחר גור (אבן-
שושן וגם כנעני) דאגו להימנע מלנקד שם אחד בכמה דרכים.
גם בשמות זרים תפסו את הרע במיעוטו : אבן-שושן הסתפק
באמבט ואמבטיה, כנעני הביא גם אמבטי (שהיא הצורה
העיקרית בלשון תז"ל), אך על כל פנים לא הביא שמונה
ערכים.

מבחינת ההכרעה בניקוד יש לציין אפוא התקדמות
לשבח במילונינו החדשים.
הוא הדבר בניקוד החסר לא לפי הדקדוק, כמבורר
להלן.

כתיב חסר לא כדין

כידוע, מובאות במקרא אלפי מלים בכתיב חסר שלא
לפי הדקדוק: מֵאֵרֶת, הַעֲשֵׂיה, עָנָה, אֶרְכָּה, נָאִם, וַיִּבְאֲנִי, וַיִּצְרִי
ועוד. והבינוני מובא כמעט תמיד בלא וו: עֲשֵׂה — עֲשִׂים, רֵאָה —
רָאִים, וכדומה. רבים שגו ברואה וסבורים היו, שחייבים אנו

לנקדו בלא וו, אפילו דפוסי המקרא יש שנשתבשו בגלל זה והדפיסו "הֶרְאִיּוֹת" (במגלת אסתר) ביוד דגושה, וכן "הֶקֶם על" בקוף דגושה, כפי שציינתי בספרי "יד הלשון" (ע' כתב וכתיב, עמ' 265). עד היום טועים רבים ומנקדים "עָגָה" כמו "סָפָה", בקבוץ ובגימל דגושה...

המילונים המקראיים (כבענין ההכרעה, שעליה מדובר בסעיף הקודם) הלכו אף כאן בדרך אחד: יש שלא סטו מן הניקוד המקראי והביאו את הערך בניקוד חסר שלא כדין, ויש שהביאוהו לפי הכתיב הדקדוקי הנכון. אך על כל פנים לא הרבו בהבאת ערכים כפולים, כשם שעשה גור במילונו: דוּד - דוּד, יסוּד - יסוּד, נאום - נאום, יצור - יצור, מטמון - מטמון, מצפון - מצפון וכדומה. יש שאפילו הקדים את הכתיב החסר לנכון: אַרְכָּה - ארוכה, עָגב - עוגב. ואת השם "עוגה" הביא אף לפי החסר בלבד ("עָגָה"), שאיננו נכון.

בענין זה כבר קדם לו בן-יהודה, אשר שגה מאוד באהבת הכתיב החסר, עד כדי להעדיפו לפעמים על הכתיב הדקדוקי הנכון. בהבאת שמות מן המקרא אין במילון בן-יהודה שיטה ועקיבות, אך בולטת נטייה לכתיב חסר שלא כדין. יש שהביא כתיב חסר בלבד (יסוּד, נאום, עָגָה); יש שהביא בצדו את הכתיב הנכון באותיות קטנות (אַרְכָּה - ארוכה, צמיתת - צמיתות, נאף - נאוף); יש שהקדים כתיב נכון לחסר (עוגב, ובאותיות קטנות - עגב); יש שהסתפק בכתיב הנכון בלבד (דוּד, יסוּד, מצפון), אך יש שהביא שני ערכים נבדלים: מטמון וגם מטמון (כי קשה היה לו לפרנס "זמטמני" כסמיכות של מ ט מ ו נ).

תמוה מזה – מה שהביא יצר כמלה מקראית, ואת יצור, בוו, הביא בערך מיוחד כמלה תלמודית.

גם מבחינת הכתיב החסר שלא כדין יש לציין את מילונינו החדשים (אבן-שושן, כנעני ועוד) לשבח, שכן השכילו להביא את הערך בצורתו הנכונה: ארוכה, נאום, יצור, עוגה, וכדומה – כולם מובאים בצורה אחת בלבד, בצורתם הנכונה. היחיד, המובא עדיין בכתיבתו החסר שלא כדין, הוא מאד.

אודה ולא אבוש: ההרגל – גם בעניין זה – נעשה לו לאדם טבע שני. הוצרכת לכעין מאמץ גפשי עד שהרגלתי עצמי לכתוב ולנקד עוון ולא „עון“... ועד היום חביבה עליי תבת מאד, שלא תימצא במקרא בוו אף פעם אחת. אך בכגון זה כלל גדול הוא: יקוב הדין את ההר!

כתיב מלא שלא כדין

כאן אין לדון אלא במילונים התלמודיים ובשלאחריהם, שהרי במקרא אין כתיב מלא אלא במלים מעטות.

במילונים התלמודיים אין שום שיטה ועקיבות בעניין זה. אף בדאלמאן, שהקפיד בעניין הניקוד, יותר משאר מילונים, יש כתיב נכון וגם מלא: אפל, אפן, בקר; וגם בוו: אופל, אופן, בוקר. אך לעולם הביא כל ערך במקומו לפי סדר א"ב, ולא הביא את שתי הצורות זו בצד זו. ויש שהסתפק בכתיב מלא בלבד; אורן, כופר, עונג, עונש ועוד.

במילונו של לוי, שקדם לדאלמאן וליאסטרוב, הובאו ערכים כאלה בכתיב מלא בלבד: אופל, אופן, עומר, עונג, עונש, עושר וכדומה. לעתים רחוקות הביא את הערך גם בכתיב הדקדוקי הנכון: בֶּקֶר — בוקר.

במילון יאסטרוב נתרבה כפל הצורות הללו. בערכים מעטים מאוד הסתפק בכתיב הנכון (כגון בֶּקֶר). לרוב הביא כתיב מלא בלבד: אופל, אופן, עונג וכדומה. ויש אשר הביא את שתי הצורות זו בצד זו עונש — ענש, עושק — עשק. מה שלא נמצא כלל במילון דאלמאן.

הוא הדין בוו הבאה במקום קבוץ: אגודה, אלומה, חתונה וכדומה. אלא שכאן בולט הבדל בין דאלמאן ליאסטרוב; דאלמאן הביאם לפי הכתיב הנכון בלבד, בלא וו ואילו לוי ויאסטרוב הביאום בוו: אגודה וכו'.

עד כאן על הוו הווקאלית, הבאה במקום חולם וקבוץ. הוא הדין בוו ההגוייה, כגון זו של ועד, ושט, ותיק וכדומה. נראה שהמתחיל בדבר היה לוי, אשר הביא מלים אלה בשתי צורות: וְעַד — וועד, וְשֵׁט — וּשֵׁט; וְכֵן ורד — וורד, וסות — ווסת, ותיק — וותיק, ותרן, — וותרן. יאסטרוב הלך גם הוא בדרך זה ואף הרחיב את הפרצה, ולא כן דאלמאן, אשר נמנע מניקוד משונה זה.

אשר לאות יוד במקום חירק — גם כאן תפס לוי מועט, ויאסטרוב — מרובה: במילון לוי — חלול וחילול, קבול וקיבול, ולפעמים — מלא בלבד (ביטוי) או נכון בלבד (בטחון). ואילו יאסטרוב הביא כמעט את כולם בשתי צורות או בכתיב מלא בלבד, ורק ערכים מעטים (מי חכם וידע, מה

זכות עמדה להם) הובאו בכתב נכון בלבד; בטחון, דבה, חבה, כפור.

גם בענין היוד נאמן דאלמאן לשיטתו, שיטת כתיב נכון, ולא הביאה במשקל המחייב דגש (חפור, ספור), אך הרשה לעצמו להביאה במקום צירה (אבידה, אבילה, חירות, חירוף, חירות וכדומה). מכל מקום לא הביא ערכים אלה בשתי צורות.

דרך זה של הבאת מלים בכתב כפול ניקוד (חסר ומלא), מלבד מה שאין לו טעם, הריהו מרבה מבוכה וערבוביה, ולפיכך לא הלכו בו מילונינו החדשים שחזרו אחרי יאסטרוב ואלמאן. בן־יהודה הניחו כליל, ובצדק גמור, ומה גם שרחיש — כאמור לעיל — חיבה יתרה לכתב חסר אף שלא כדין. וכן נהגו כל המילונים שלאחריו עד השנים האחרונות, עת הוחל בתעמולה למען הכתיב המלא שלא כדין. למען הדגים את מהלך השינויים הללו, שהם פוגמים את צורת מילונינו, ניקח שני בעלי מילונים (מן הידועים ביותר), שתחילתם בסוף המאה הי"ט וסופם באמצע המאה העכזית, והם גרזובסקי (גור) וקוסובסקי (קונקורדנציות למשנה, לתוספתא ולתלמוד).

בכל המילונים הקטנים של י' גרזובסקי הובאו הערכים בניקוד ובלא כתיב מלא. אך משהתחיל בהוצאת מילונו הגדול, ראה להביא שמות רבים גם בכתב מלא בצד הכתיב המנוקד. את הערך הקף הביא, למשל, בשלוש צורות. תיתי לו שלא הביא גם הקיף והיקיף (כשם שעשה יאסטרוב), והיו לפנינו לא שלוש צורות, אלא חמש...

לשבחו של גור ייאמר, שלפחות הביא את הכתיב המלא בלא ניקוד, ולא הלך בדרכי לוי ויאסטרוב. גרועים מזה דרכי הניקוד בקונקורדנציות של הרב קוסובסקי. בקונקורדנציה למשנה (מלפני יובל שנים בערך) הובאו רוב הערכים גם בכתיב מלא בלתי־מנוקד, בצד הכתיב הנכון והמנוקד. אך בקונקורדנציות לתוספתא ולתלמוד הורעו דרכי הניקוד, כפי שיתברר להלן.

עצם ההבאה של ערך בשתי צורות והוא דבר מיותר לחלוטין, והוא גם פגם אסתטי בולט, המכאיב את העין. בביקורתי המפורטת על הקונקורדנציות של הרב קוסובסקי («סיני», משנת תש"פ) נימקתי את הצד השלילי שבדבר וגם הוכחתי, שכל ההולך בדרך זו סופו לסתור את עצמו: מה טעם להביא דליקה וגזילה ביד, ואבדה ודבלה — בלי יוד? ביקש — ביד, בקשו — בלא יוד?

ואם בקונקורדנציה למשנה הובא לפחות הכתיב המלא בלא ניקוד, הרי בקונקורדנציות לתוספתא ולתלמוד כבר הובאו ערכים בניקוד אף בכתיב מלא, והוא באמת דבר משונה, שאין הדעת סובלתו (בפרטות עמדתי על כך במאמרי «ניקוד נלעג ונפסד», ב«הבוקר» כ' אלול תשכ"א). בקונקורדנציה לתוספתא, שנדפסה כשלושים שנה (מתרצ"ג עד תשכ"א), ניכרים הבדלים רבים בין כרך ראשון לאחרון, שבו נתרבה הכתיב המלא. באות ו הובא ורד (בוו אחת), אך באות ש מנוקד «שמן של ורד», בשתי ווין. ביחוד הורעו דרכי הניקוד בקונקורדנציה לתלמוד. כאן נעשו מעשים, שלא ראיתי כמותם בשום מילון אחר. על הסתירות לא אדבר

(בוֹרֵד — שְׁתֵי ווִינ, לֹרֵד — וּו אַחַת), כִּי הִלְלוּ מְרוֹבוֹת גַּם
בְּקוֹנְקוֹרְדֵנְצִיּוֹת הַקְדָּמוֹת, אֲךָ הַנִּיקוֹד מִזְרֵר בִּיּוֹתֵר: מִחֻוּב
מְנוֹקֵד מְחֻוּיֵב. הָאֵם לֹא יִקְרָא הַקּוֹרָא מְחֻוּיֵב? רְצוֹנֵךְ בְּכַתִּיב
נִכּוֹן נִקְדֵּ מְחֻיֵב, רְצוֹנֵךְ בְּמֵלֵא — מְחֻיֵב, אֲךָ מָה טַעַם
לְכַתִּיב אַנְדְרוּגִינֵי־טוֹמֵטוֹמִי, שְׁאִין בּוֹ אֵלֵא בְּלִבּוֹל בְּלִבְדֵּ? אִפִּילוֹ
מַלִּים מִן הַמְקֵרָא (כְּגוֹן חֶבֶר בּוֹרֵרֵתִיו) הוֹבֵאוּ בְּכַתִּיב זֶה:
חֶבֶר בּוֹרֵרֵתִיו...

וְמָה מִצַּב הַכְּתִיב בְּשָׁנֵי הַמִּילוֹנִים הַחֲדָשִׁים שֶׁל אֲבֹן־
שׁוֹשֵׁן וְשֶׁל כְּנַעֲנִי?

אֲבֹן־שׁוֹשֵׁן רָאָה הֵיטֵב אֶת כָּפַל הַצּוֹרוֹת (כְּתִיב מְנוֹקֵד
וְכַתִּיב מֵלֵא) שְׁבַמִּילוֹנֵי גוֹר וּבְקוֹנְקוֹרְדֵנְצִיּוֹת שֶׁל הָרֵב
קוֹסוֹבֶסְקִי, אֲךָ לֹא הִלֵּךְ בְּדַרְכֵיהֶם, אֵלֵא הֵיטִיב לַעֲשׂוֹת בְּהִבְיָאוֹ
כֹּל עֶרֶךְ בְּנִיקוֹד בְּלִבְדֵּ. בְּרֵם הַתְּעַמּוּלָה הַנַּעֲשִׂית בְּשָׁנִים
הָאֲחֵרוֹנוֹת לְטוֹבַת כְּתִיב מֵלֵא וּמְבֹלְבֵל — הַעֲבִירְתוּ, כְּנֵרָאָה,
עַל דַּעְתּוֹ: גְּזוּמָן לִי לְרֵאוֹת כְּמָה דְּפִי הַגָּהָה שֶׁל הַמַּהְדוּרָה
הַשְּׁנִיָּה (הַמּוֹפִיעָה בִּימֵים אֱלֹהִים), וְבָה הוֹבֵאוּ עֲרֻכִים
רְבִים גַּם בְּכַתִּיב מֵלֵא, כְּבַמִּילוֹנוֹ שֶׁל גוֹר. מִבְּחִינָה זֹאת אִין
סִפְקָא, שֶׁגְּדוֹל יִהְיֶה כְּבוֹד הַמִּילוֹן הָרֵאוֹשׁוֹן מִן הַשְּׁנִי. בִּיחּוּד יִשׁ
לְתַמּוּהָ עַל אֲבֹן־שׁוֹשֵׁן, הַשׁוֹקֵל יִפֶּה בְּכֹל דְּבַר גַּם אֶת הַצַּד
הָאֲסִתִּיטִי שׁוֹב. כְּנֵרָאָה לֹא עֲצַר כּוֹחַ לַעֲמוֹד בְּפָנֵי שְׁלִטוֹן
הָאוֹפְנָה... (עֵיךְ בְּרֵשִׁימְתוֹ שֶׁל בִּיאֵלִיק „לְמַמְשֶׁלֶת
הַמֵּאֲרֵשׁ“).

נוֹתֵר אִפּוֹא לְפִלִיטָה מִילוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב כְּנַעֲנִי, שְׁבוּ אִין
זְכַר לְעֲרֻכִים בְּכַתִּיב מֵלֵא שְׁאִינוּ מְנוֹקֵד. אֵלֵא מֵאִי? מִשׁוֹם

להיטותו אחרי הרבות מלים — לא זו בלבד שהביא ערכים רבים (ככמה מילונים) בכתיב מלא, וציין לעיין בכתיב הנכון (כגון: אגודה — ע' ערך אגודה, איבוד — ע' ערך אבוד), אלא שהמציא גם המצאה משלו, והיא: בראש כל שורש, שציין בצדו את ההגזרים ממנו, הביא ערכים כפולים. כאילו שונים הם. למשל: בצד שורש אגד ציין כערכים נבדלים אגדה ואגודה, אגוד ואיגוד, מאגדת ומאגודת, מאגד ומאגוד, וכיו"ב בשאר שרשים, וכל זה — כדי להרבות צורות בישראל. וזכר גיל בעניינים כאלה — סתר את עצמו לא פעם: בשורש גבל — גבול וגם גיבול, ואילו בשורש גדל הסתפק בגדול בלבד. תיתי לי, שהביא את כל ההגזרים מן טפש בלא יוד (טפשי, טפשות וכד'). זה אחד מחסרונותיו של מילון זה, ולא בכדי התריעו על כך המבקרים (ביחוד — בביקורת המפורטת שנדפסה ב"לשונו" בסוף כרך כ"ה).

סוף דבר: מילונינו החדשים צועדים מבחינת הכתיב בדרך שאינו אלא תוהו, ועל כגון זה אפשר לומר בהחלט, כי טובים ראשונים מאחרונים. ובכל זאת לא אבדה תקוותנו, שעוד תיפקחנה עיני רואים לראות נכוחה.

מלים בדויות במזיד

בפרק הקודם נתברר, כמה הרבה פירסט, ואחריו פין ובן-יהודה, לגזור צורות יתרות של שמות, הנמצאים במקרא בלשון רבים בלבד. הייתה כאן השקפה מסוימת, ולפיכך לא זדון כאן, אלא שגגה, שיטה שלא עמדה בפני הביקורת, ולא נתקבלה על דעתם של שאר חוקרים ובעלי-מילונים.

ברם יש שגגה שהיא עצמה נעשית זדון, או שהיא מביאה לידי זדון. וכן אירע גם לפירסט ובן-יהודה, כעדות הדוגמאות שלהלן.

בְּרָעָה – הביא פירסט במשקל בְּרָכָה, על סמך הכתוב "כי ברעה הייתה בביתו" (דה"א ז, כג), והוא מפרשו כלשון מתנה, משורש "ברע". דבר זה לא נתקבל אפילו על דעתו של בן-יהודה.

מַעְרָבָה. – הביא פירסט, על סמך הכתוב בישעיה מה, ו: "ממזרח שמש וממערבָה". אמנם הוא רפה, אולם כידוע יש במקרא הרבה תיבות בהא רפה במקום מפיק.

בשום מילון, חוץ מפירסט, לא הובא "מערבה" כשם מקביל ל"מערב". היחידי, שעשה כפירסט ואף הפליג ממנו, הוא בעל "מסבות השם". לא זו בלבד שהביא "מערבה" על סמך הכתוב בישעיה, אלא הביא ערך שני גרוע הימנו, "מַעְרָבָה", בעין שוואית, על סמך הכתוב בדה"ב לג, יד: "מַעְרָבָה לגיחון", כלומר ממערב לגיחון. אכן, נפלאו חקרי לב המדקדק, והוא מהדברים שאין להם שיעור...

תְּרֻנָּה – "עליו תרנה אשפה" (איוב לט, כג). על סמך זה
ציין פירסט "תְּרֻנָּה" כשם-עצם משרש תרן, במשקל לְבָנָה.
אולם נציין לזכותו, שהעיר בצדו לעיין בכל זאת בשורש רנה.
ברור, שאף כאן בודד פירסט בהשערותו, ולא נגרר
אחריו שום מילון.

הסתפקתי בשלוש דוגמאות בלבד, כי שלושה עדים
כשרים הם ומעידים על הכלל.

כחמישים שנה אחרי פירסט נולד אליעזר בן-
יהודה, שהוא דומה לפירסט מבחינתו להיטותו היתרה
אחרי מלים. אך מובטחני שגם מעריצי מפעלו של בן-יהודה
יוצרכו להודות, שלהיטותו אחרי מלים חדשות הביאתו לא
פעם לידי מעשים, שאין ההיגיון הישר סובלם. בן-יהודה
הפליג הרבה יותר מן פירסט, ואם באנו ללקט את כל המלים
שהביא ללא יסוד, ומקצתן אף בדויות לחלוטין, אין אנו
מספיקים. לקט כזה עשוי לתפוס ספר מיוחד.

נסתפק אפוא בדוגמאות-מספר מן האות א בלבד.
אָדוּש — הביא כשם-עצם במשקל אָדוּ, על סמך
"אָדוּש ידושנו" (ישעיה כח, כח), ובשורש אדש הוסיף גם
פועל בדוי, וציין כי הוא פועל יוצא כמו דוש. אך, כמובן,
הביאו בשורש דוש כצורת פועל.

אָנָּה – ציין כשם כללי, על סמך השם הפרטי "אָנָּה תבור".
אָחָת – ציין כשם כללי במובן ארכיון, מתוך פירשי לעזרא
ו, ב, אולם אין שם אלא השם הארמי אחמת א, כבמקרא.
אָחָת – ציין כשם במשקל פָּחָם, במובן בור שחת, על סמך
"יפול באָחָת" (משלי כח, יח).

אַרְצָה-צִיּוֹן כִּשְׁם בְּמִשְׁקַל לִילָה, עַל סִמְךָ-אַרְצָה וּבֹלֶת וְאַרְצָה נִפְתְּלִי- (יִשְׁעִיָּה ח, כג). "אַרְצָה" זו, שֶׁהִיא שְׁבָה הִיא הַאֲמִגְמָה, גְּרוּעָה מִן "מְעַרְבָּה" שֶׁנִּתְּבַרְרָה בְּסַעֲיָהּ הַקּוּדֵם. וּבְכָל זֹאת שִׁחְקָה לָהּ הַשְׁעָה, וְכֹנְעֵנִי הַעֲתִיקָה מִבֶּן-יְהוּדָה. גֹּר הֵבִיא דוּגְמָה אַחֲרֵת ("עַל פְּנֵי תֵּבֵל אַרְצָה", אִיּוֹב לו, יב), וְגַם הִיא בְּטֵלָה וּמְבוֹטֵלָת. גֹּר וְכֹנְעֵנִי נִכְשְׁלוּ שְׁנֵיהֶם יוֹתֵר מִבֶּן-יְהוּדָה, שֶׁכֵּן צִיּוֹנוֹ "אַרְצָה" מִלְרַע כְּלִשׁוֹן נִקְבָּה, וְאִילוּ בֶּן-יְהוּדָה נוֹהֵר לַפְּחוֹת לְצִיּוֹנוֹ מִלְעִיל כְּלִשׁוֹן זָכַר, כְּמוֹ לִילָה, חֲרֹסָה.

אַשָּׁה - כְּלִשׁוֹן נִקְבָּה שֶׁל אֵשׁ, עַל סִמְךָ הַכְּתִיב "מֵאֲשַׁתֶּם" (הַקְּרִי: מֵאֵשׁ, תֵּם) שְׁבִירְמִיָּה ו, כֹּט.

אֵין סִפְק, שְׁבֶן-יְהוּדָה עֲצָמוֹ הַרְגִישׁ יִפָּה בַּהֲפִרְוֹתָיו. אֵם הֵבִיא, לְמִשְׁל, "בְּיָץ" כְּלִשׁוֹן יַחֲדֵי שֶׁל בְּצִים, כְּמוֹ "פֶּת - פְּתִים", הָרִי הַרְגִישׁ, שֶׁהוּא בּוֹדָה מִלְּבוֹ צוֹרָה שֶׁלֹּא הִיִּתָּה וְלֹא נִבְרָאָה. אֲבָל קֶשֶׁה הִיָּה לוֹ לְהִתְגַּבֵּר עַל יִצְרוֹ, וְלִכֵּן הִסְתַּפֵּק בַּהֲעֵרָה: "וְאֵינִי נֹרָאָה לִי לְקִבֵּעַ בְּצִים כְּמִסְפַּר רַבִּים לְבִצָּה". לְפִיכֵךְ אֵין לְהִתְפַּלֵּא כָּל כֵּךְ עַל מַעֲשִׂים תְּמוּהִים מֵאַלֶּה שֶׁהִרְשָׁה לְעֲצָמוֹ לְעִשׂוֹת, בְּגוֹרוֹ "לְגֹאֵ", כִּשְׁם בְּמִשְׁקַל גָּבָא, מִן "הִבּוֹ לְגֹאִיוֹנִים" (בַּקְּרִי - לְגֹאֵ יוֹנִים). וְלֹא הִסְתַּפֵּק בּוֹה בְּלִבָּד, אֲלֵא הֵבִיא בְּאוֹת לִי גַם "לְגֹאִיוֹן" כְּעֵרֶךְ בְּפָנֵי עֲצָמוֹ...

אַהֲבַת חִידוּשָׁיו שֶׁל בֶּן-יְהוּדָה הִגִּיעָה עַד כְּדֵי כֵךְ, שֶׁלֹּא חֲשַׁשׁ אֶף לְשָׁנוֹת אֵת נִיּוֹד הַתִּיבָה כְּדֵי לְהַמְצִיא שֵׁם חֲדָשׁ: מִן תַּחַת אֵסִיר- (יִשְׁעִיָּה י, ד) גֹּר שֵׁם "אֵסִיר", שֶׁהוּא מְגִדִירוֹ כִּשְׁם אֵלִיל הַמְצָרִי אוֹסִירִים.

כְּשֶׁבְעִים שָׁנָה עָבְרוּ מֵאֵז הַחַל בֶּן-יְהוּדָה בְּחִיבוֹר מִיְלֻדּוֹ, וּבִתְקוּפַת הַשָּׁנִים (לְמַעֲלָה מֵאַרְבַּעִים) שֶׁלֹּאֲחֵר מוֹתוֹ

חזברו הרבה מילונים, קטנים וגדולים. בסקרנו את מהלך התפתחות לשוננו ביוכל האחרון וגם את המצוי במילונינו שנתחברו מאז, רשאים אנו לשאול: האם נפגעה העברית מאוד מחמת החדשנות של בן-יהודה, שצייק מן המקורות מלים שאינן נמצאות בהם?

כמדומה, שרשאים אנו להשיב: נשקפה סכנה, אבל היא חלפה ועברה כמעט. כמעט ולא לגמרי. אם נתבונן בדבר לאור המציאות הלשונית כמו שהיא — ודאי שאין כל נזק, כי אף שם אחד מן המנויים לעיל לא נקלט בלשוננו. אך אם נתבונן גם במה שנמצא במילונים — נראה שעדיין יש לחשוש קצת. יצוין לשבח מילונו של אבן-שושן, שהוא נקי כמעט ממלה הברדויה בזדון. לעומת זאת אין מילוני גור וכנעני נקיים מעוול זה, בהיות שניהם להוטים אחרי הרבות מלים אין קץ. כנעני העתיק מבן-יהודה „אזנה“ ו„ארצה“, וכבר הערתי לעיל, שאת השם „ארצה“ הביא גם גור. ואין לתמוה: הדוגמאות המעטות שלהלן מעידות, שגור וכנעני הוסיפו לפעמים אף על המצוי בבן-יהודה... ביחוד הפליג כנעני, שלא חשש להרבות סתם בערכים כפולים (כגון „אחדים“, או נפעל של „הפך“ המובא פעמיים, כאילו שני בניינים הם, וכדומה).

להלן שלוש דוגמאות ממילונו של גור, שתיים — ממילון כנעני, ואחת — המשותפת לשניהם.

הבה נקווה שמחברי מילונים חדשים לא יחזרו על עיוותים שעיוותו בעלי המילונים שלפניהם. עם זה ראוי להעיר, שלפעמים (אמנם, לפעמים רחוקות) יש שהאחרונים גרועים מן

הראשונים. מה שהביא אבן-שושן "החנוני מקיף" (בשורש קוּף), לא זו בלבד שאין הדעת סובלתו, אלא שסברה רעועה כזו עשויה רק להשריש את השיבושים השגורים בפי ההמון: מְפִיט, מְזִיק, מְצִיע, מְקִיף... כבר שנה בזה בן-יהודה שהביא הַקְּשָׁה (במובן היקש) כנוסף על "הַקְּשָׁה", והאמת היא ששניהם ממקור אחד הם גובעים. סברה רעועה, שהוצעה בשעתה ונדחתה, אין לחזור אליה ולעשותה כאבן-פינה לשיבושים נוספים.

הַפְּיִגוּת. – "ומעסיקין אותו בהפיגותם ובטיוליהם" (רש"י יומא יט ע"ב). מלשון המשנה שם "עמוד והפג אחת על הרצפה" גזר רש"י שם-פעולה הַפְּיִגָה. כן הביא בן-יהודה וכן הבאתי בהיכל רש"י כרך א. בא גזר וראה כאן את היחיד "הַפְּיִגוּת" ואחריו גזר כנעני. לא קשה לשער, הלמאי ראה כאן גזר את היחיד הפיגות, שכן מן הפיגה ראוי היה לומר "בהפיגותיהם". אך אין זו סברה של ממש, כי רש"י מרבה להביא לשון רבים בסיום "ותם" (כבמקרא: למשפחותם, אבותם וכדו'), ואפילו צורות שאינן במקרא נמצאות בו, כגון: נתיבותם, גזרותם, פקדונותם ועוד. יתר על כן: אף מלים תלמודיות, שאינן במקרא כלל, נמצאות ברש"י בסיום "ותם": הוצאותם, טענותם ועוד. כל אלה הבאתי בהיכל רש"י כרך ד (עמ' שיח), והם ראייה ניצחת, הסותרת כל סברה על "הפיגות".

הַפְּיִכוּת – הביא כנעני מפירש"י, והוא דבר שאין בו ממש: ברש"י (לעמוס ה, ז) "ואינם זוכרים הפיכותי, שאני הופך לבוקר צלמות". ברור שהוא לשון רבים של הפיכה. וכן הבאתי בהיכל רש"י כרך א, במילון הצירופים. כנעני, שקרא

"הפיכותי", ועוד הגדירו כתכונת דבר העלול להיהפך, עשה
כביכול את הקב"ה להפכפך והפך אור לחושך.

וילאה. — הכול יודעים, שצורת הרבים וילאון
(במשנה) נגזרה מן וילון. יש שנכשלו וכתבו ביחיד "וילאה"
על סמך "וילאות", כפי שצינתי בספרי "יד הלשון" (ע' רבים,
סעיף ב). בא כנעני וציין "וילאה" כנמצא במשנה, על סמך
וילאות. כאן אני רואה צורה בדויה במזיד, וכל העושה כן —
כמוהו כמי שיאמר על סמך משניות ותיאטראות שהיחיד
שלהם בתלמוד הוא "משניה" ו"תיאטראה".

הטרים והעשיב. — הפייטנים גזרו פעלים מן טרם,
אך רש"י כתב בפירושו: "ואינו נפעל לומר הטרים
כאשר יאמר הקדים" (בראשית ב, ה).

וכן כתב בעניין עשב: "ולא היה לשון והמקרא לומר
תעשיב הארץ" (בראשית א, יא), רצה לומר, שאין במקרא
הפעיל מן טרם ועשב.

בא גור והביא במילונו דוגמאות אלה כמצויות
בפירוש"י: "לומר הטרים כאשר יאמר הקדים", "לומר תעשיב
הארץ". השמיט את השליה והפך לא־תעשה לעשה.
זהו מעשה שלא יעשה, ועליו יש להתריע.

מלאכיות. — על מלה זו, שהובאה במילון גור, אפשר
לומר בפה מלא: לא הייתה ולא נבראה. במדרש תנאים
(לדברים יט, ט) נאמר: "ולא פרדסיות ולא מאלכיות".
המהדיר, דוד צבי הופמאן, מתלבט הרבה בצורתה ובמשמעותה
של תיבה זו, המובאת גם בצורות אחרות ("מלכיות",

„אלכיות“, והוא מסיק שכנראה מלה יוונית היא, ומשמעה:
בתי תענוגות.

בא גור והפך מאלכיות או אלכיות ל„מלאכיות“, וגזר
את היחיד „מלאכיה“ במובן בית-מלאכה. לא שגגה אני רואה
כאן, אלא מעשה שרירותי. מי שאינו מצוי אצל המדרש
הנ"ל, עלול להסיק מכאן שכבר מצאנו בלשון חז"ל אסמכתא
ל„נגריה“ ו„נפחיה“ ו„סנדלריה“.

רחוינית. — הביא גור על סמך הנדפס בתוספתא
מהדורת צוקרמנדל („רחוינית“, „רחוינות“), והוא שיבוש
גמור. הנכון — רחוינות, והוא לשון רבים של דחון (דניאל
ו, יט). דאלמאן הביא „רחוינה“ וסימן שאלה בצדו, לתורות
שהוא מוטל בספק. גם לוי וקוסובסקי הביאו כמלה מפוקפקת
מאוד ובלא ניקוד. אך מחה מכאן כל ספק, כי אין כל מקום
ל„רחוינה“.

אמנם, חלופי ד—ר מצויים הרבה במקורות, הן
במקרא (דעואל — רעואל, דודנים — רודנים, דאה — ראה,
דיפת — ריפת) הן בתלמוד (מקדדים — מקדרים, פרוזדור —
פרוזדוד, אולר — אולד, גודדים — גודדים, ועוד), ובחילופים
שבתלמוד ניצחה לרוב הריש. אך במקום שהטעות מוכחת
בהחלט וגם לא נשתרשה כלל — יש להימנע ולא להוסיף
על הראשונים, ושאלו מצטערים עליהם.

מלים בדויות בשוגג

הרבה מלים הובאו במילונים, ואין להן שורש, בלתי אי הבנה: בעל המילון טעה בקריאת התיבה או בהבנתה. מלים מעטות מן הבאות להלן ("גחל", "מזפרת") נובעות מתוך טעות בשיקול הדעת.

הראשונים (אבן-ג'נאת, רד"ק) לא לקו בהבאת צורות בדויות, והערך "גחל" הוא יחיד מבחינה זו. לא כן מילונים חדשים, החל ממילוני התלמודי של לוי ואילך.

"הכול תלוי במזל", ואף גורל המלים הבדויות בכלל זה: יש שנעשו לנחלת כל המילונים, בלי יוצא מהכלל (ע' ועדה); יש שהן מתגלגלות ממילון למילון (ע' הזרחה, ידע, ניאוב, עשוק), ויש שאינן אלא נחלת מילון אחד בלבד (ע' בחנות, בכרה, הסכה, כפש, נאפון ועוד), והשאר נזתרו שלא להיגרר אחרי הטועה.

בלקט שלהלן תופסים מילוני בן-יהודה וגור מקום מכובד ביותר (כל אחד הובא לא פחות מט"ו פעמים), אך את את חלק הארי נטל בלי ספק אוצרו של כנעני. פחות מכולם לקה אבן-שושן (הויה, הזרחה, ידע, נאוב, עשוק).

כמה וכמה ערכים מן המובאים כאן — נכשלו בהם בעלי המילונים בעטיו של י' בניאל, שברשימתו "עוללות בכרם שלמה" ("לשוננו" כרך יא) זקף לזכות רש"י חידושים שלא היו ולא נבראו (ע"ע בדל, החנטה, ידע, הכרז, כריה,

עשוק). הוא הפליג עד כדי ציון חידושים כאלה (כגון דרס — פיעל), שאפילו גור וכנעני עמדו על הטעות שבדבר ולא הביאום. מכאן — אזהרה רבה לתוקרים: חסמים, היותו בדבריכם, שמא ישאבו מהם עורכי מילונים.
לא נשאתי פנים לאיש, ואף לא לעצמי (ע"ע דיג, שרוע).

אבה, התאבה. — במילון בן־יהודה הובא בנין התפעל של אבה, כאילו נמצא בפירש"י: „ונפשו שוקקה — מתאבה“ (ישעיה כט, ח).

כנעני נגרר אחרי בן־יהודה והביא גם הוא דוגמה זו. שאין בה ממש. ברש"י נאמר: „שוקקה — תאבה“. בכל הדפוסים שבדקתי נדפס כן, וכנראה נזדמנה לבן־יהודה איזו מהדורה שבה נדפס „מתאבה“, או שטעה בהעתקת התיבה והוסיף מם יתרה.

אמר. — „ואימרו פועלים“ (ב"מ עז ע"א) הוא בנין אתפעל משורש מרי, וכן ברור מפירש"י שם. בן־יהודה טעה וראה כאן שורש אמר, ולפיכך חידש „אמר“ במקום „שביתה“, כמילון פירושי רש"י ציינתי זאת בע' מרה, ושם הוספתי: „טוב שחידוש משתבש זה לא נקלט“. ואמנם לא נקלט, אך בעלי מילונים (גור, כנעני) אינם חוששים להיגרר אחרי בן־יהודה ומציינים עד היום „ואימרו פועלים“ בשורש אמר. יצוין לשבח אבן־שושן, שלא נגרר אחריהם. אך לא בן־יהודה הוא הראשון שטעה, אלא כבר קדמוהו אחרים: כבר הביא לוי במילונו „ואמרו פועלים“ בשורש אמר, אך הוסיף שאולי הוא בנין אתפעל מן מרי. ואף לוי — לא ראשון הוא בענין

זה: "ואמרו פועלים" מובא בערוך (ע' אחר ב), אלא שהערוך מפרשו במשמעות אחרת: לא לשון שביתה, אלא לשון התנשאות והתנאות, ונראה שפירש מלשון "יתאמרו כל פועלי ארץ". לפי זה, לו חידש בן־יהודה "אמור" לענין גאווה והתאמרות, לא היה מקום לערער עליו, שכן המקרא מסייעו, אך "אמור" במובן שביתה אין לו כל אחיזה, אף לפי הערוך. כיוצא בזה חידשו בימינו בטעות "מהמר" ו"הימור" מן "שהמרו זה את זה" (שבת לא ע"א). אך על כל פנים אין לציין פועל המר כנמצא במסכת שבת...

מְבוּדָד. – בירושלמי יומא ה, ב' בודדה ברגל, והוא בניין קל של בדד. כנעני הביא דוגמה זו כבניין פועל, כאילו הוא זמן עבר של "מבודד", ודבר בדוי הוא.

בְּדָל. – פועל זה הביא גור מתוך פירשי כביכול: "ואל תצל מפי דבר אמת – ואל תבדל מפי" (תהלים קיט, מג). ברור שיש לקרוא "ואל תבדל", כלשון הכתוב "ויבדל בין המים". בעקבות "ואל תצל", בצירה, כתב רשי "ואל תבדל", בצירה. וכבר נמצאת צורה זו בתפילת ותודיענו: "ותבדל בין קודש לחול".

הוצל כאן דבר אמת, ותיתי לו לכנעני, שלא נגרר אחרי גור. ראוי להוסיף, ש"מציאה" זו יש לזקוף לחובתו של י' בניאל, שטעה בקריאת התיבה, והביאה (במחקרו ב"לשוננו" כרך יא, עמ' 5) כבניין פיעל, ואחריו נגרר גור.

בור, מְבוּרִיּוֹת. – בשורש בור הביא בן־יהודה דוגמה בדויה לחלוטין: מתוך כתבי בן־מיגאש הביא "עשר שורות מבוריות לסאה", ועל סמך זה את היחיד "מְבוּרָה" בהוראת שהונח בור.

האמת היא שיש לקרוא "מבוריות", והמקור האמיתי הוא לא בן-מיגאש אלא התלמוד: "עשר בוריות" (ב"ב צה ע"א), כלומר עשר שדות מוברות.

עמדתי על דוגמה זו בלוח הקואופרציה משנת תשכ"ה (שער הלשון, סעיף תשכ"ט), ושם הערתי, שהיוד היתרה ("בוריות", ולא "בורות") באה, כנראה, לשם מניעת טעות, לבל יתפרש כלשון רבים של בור.

בְּחִנּוּת. – בְּחִנּוּת הבורא יתברך (חובות הלבבות), מלשון וְחִנּוּתִי את אשר אחון. בן-יהודה טעה בקריאת תיבה זו וקרא "בְּחִנּוּת", ולכן טעה גם בהבנת העניין והביא ערך בְּחִנּוּת כלשון בחינה.

הערתי על כך עוד בכרך א של היכל רש"י (עמ' רמג), וכמדומה שכבר העירו על כך גם לפני כן. לפיכך לא נגררו גור וכענני אחרי טעות זו, שהיא תמוהה למדי.

בְּטוּל. – "מחוי הנפל בטול בדם", כן הביא כענני מתוך פירש"י לנידה כו ע"ב, אך אין ממש בדבר. בגמרא שם "משום בטול ברוב", וברש"י – "מיחוי הנפל בְּטוּל בדם". כן בדפוסים מוגהים, ובמקצתם נשתבש, ובעקבות "בטול ברוב" הדפיסו גם ברש"י "בטול", בוו.

מכל מקום הבאת בְּטוּל בטלה ומבוטלת.

ב ט ל , גְּבִטֵל. – בניין נפעל של ב ט ל נמצא במקורות, אך מה שהביא כענני "ונבטלו ברוב" (מתוך מסכת זבחים עב ע"א) הוא דבר שאין בו ממש. שם נאמר: "וניבטלו ברובא", והוא בניין אתפעל.

בעל מילון מצווה על דיוק זהירות, ואל לו לשנות את לשון

המקור ולציין את הדברים המשונים כלשון המקור עצמו. בכלל מצאתי לא פעם במילון זה דברים מתוך מקור מסוים, ולא נמצאו בו כלל (למשל בע' אָבול).

בְּכָרְהָ. – שם זה הובא במילון לוי בלבד, על סמך "בכריות" שבמדרש תנחומא (ויקרא ו): "בכריות נאות". אין ספק שהוא טעות סופרים במקום בְּפֹרֹת, כמו שהוא בסנהדרין צא ע"ב ובויק"ר ד, ה.

שום מילון לא העתיק צורה בדויה זו. דאלמאן ביקש לישיבה וניקדה כלשון רבים של בְּפֹרְהָ בחסרון וו: בְּפֹרְיֹת. אין צורך להוכיח כמה דחוק ניקוד חסר זה, שאינו יאה אלא למקרא. בְּצָר. – ערך זה הביא גור על סמך האמור במדרש: "אל יהא אדם מניח בצרו". בן-יהודה הביא על סמך זה בְּצָר במשקל כְּנָף, ושניהם טעו, כי הנכון בְּצָרוֹ, והיחיד בְּצָר (כבמקרא). תיתי לו לכנעני, שלא נגרר אחרי הטועים, ולא הביא אלא בְּצָר (בשני סגולים).

גָּחַל. – "גחל" כלשון יחיד של גָּחַלִּים היא בלי ספק צורה בדויה, אע"פ שמעשה ידי ראשוני המדקדקים הוא (אבן-ג'נאח, רד"ק בספר השרשים ועוד). גָּחַל הועתק במילונים חדשים רבים, מן הלהוטים אחרי ריבוי צורות (פירסט, פין, בן-יהודה, כנעני, וכן בקונקורדנציה של קוסובסקי). לא כן המילונים המקראיים של גזניוס, קניג, שטיינברג, שהביאו גחלת בלבד. בצדק נהגו כן גם גור ואבן-שושן.

נראה לי, שרד"ק ציין גָּחַל בלשון יחיד משום הסיום-ים, כלומר: גחלים, ולא "גחלות". אך סברה זו אינה מתקבלת על הדעת, שהרי לפיה עלינו לגזור גם "מל" ו"שט" מן מְלִים וּשְׁטִים.

גַּמְחוֹן, גַּמְחוֹן. – בבראשית רבה, סוף וירא, הובא דרש על השמות שבסוף הפרשה: "טבח – טבחון, גחם – גמחון, תחש – תחשון, מעך – מעכון". לפי "מתנות כהונה" – לשון ציווי הם, וכן ביאסטרוב, אך נראה יותר, שלשון עבר הוא, כפי שניקד יצחק שבטיאל במדרש רבה המנוקד (הוצאת "יבנה").

קוהוט נגרר אחרי לוי, ואחריהם – גור (וגם הוסיף "גמחון"). כנעני הביא "גמחון", אך משך ידו מן "טבחון", ומסתבר שישמיט גם את "מעכון" ו"תחשון".

משונה בייחוד צורת "טַבְּחוֹן", שאינה מוסיפה כלום על טַבַּח.

אמנם, ביאליק הרשה לעצמו לומר דרך היתול, שהוא איש "תחשן וגמחון", וכל מי שיביא שמות אלה כלקוחים מתוך איגרות ביאליק – הדין עמו. אך אין לציינם כמצויים במדרש.

גַּלֵּל. – "מניח קלף חלק כדי לגלול על גבי עמוד" (רש"י ב"ב יג ע"ב) – כן בש"ס וילנא ובכמה דפוסים אחרים, אך במקצתם בלי זו: "כדי לגלל". אף לפי כתיב חסר זה אין להניח כאן בניין פיעל, כי רש"י משתמש שם כמה פעמים בבניין קל. בא כנעני וציין כאן בניין פיעל, משום חסרון הווי בקצת דפוסים, וכמובן, אין בזה ממש.

דִּיג. – את חטאי אזכיר בזה: במילון חידושי ביאליק הבאתי "דִּיג" על סמך "דיג ימים ונהרות". אך יש ללמד עליי זכות, שכן ציינתי בפרשת המשקלים (עמ' 62), כי חידוש זה מוטל בספק, כי ייתכן, שצריך להיות בצירה ("דִּיג ימים", כמו חֵיל מן חֵיל), וגם הערתי על נסמך בחירק: שֵׁית – שֵׁית.

עכשיו באתי לידי מסקנה, שאין ממש בחידוש זה, כי הוא בלי ספק נסמך של דִּיג, כמו דִּישׁ – בְּדִישׁוּ, עֵיר – עִירוּ. כנעני נחפו להעתיק חידוש מדומה זה. דְּמוּיָה – הביא לוי בלבד, על סמך הריבוי 'דמויות', ותיתי לו, שלא הביא גם 'זכויה' ו'רשויה' על סמך זכויות ורשויות... ברור ששום מילון לא נכשל בזה, כי צורה בדויה היא לחלוטין, ובצדק כבר העיר על כך פרופ' לוי גינצבורג (בהערה לגזי שכטר א, עמ' 318).

'דמויה' מזכירה את דרך התינוקות לומר 'שטויה' במקום שְׁטוּת, כפי שציינתי ב'יד הלשון' (עמ' 337). דְּמוּס. – על סמך 'חבצלת השרון' הובא במדרש שיר השירים רבה: 'אני היא שהייתי חבויה ורמוסה בצילן של מלכויות; למחר, כשיגאלני הקב"ה מצילן של מלכויות אני מרטבת כשושנה'. בפירוש 'מתנות כהונה' ו'דמוסה', בדל"ת, ונדחק לפרשו 'מעוך בתוך הדימוס', אך הוסיף, שכנראה הנכון הוא ברי"ש: ורמוסה, כלשון הכתוב 'ברגלים תרמסנה'. אין ספק בדבר, שהנכון ברי"ש, וכן ברוב הדפוסים.

בא כנעני והביא דְּמוּס, בדל"ת, והגדירו לחיוב: 'חבוי, טמון, כמוס'. יש כאן שיבוש גמור מצד הצורה והמשמעות כאחת. הָוְיָה. – יש לנו הָוְיָה, במשקל הֶלְכָה, רְאָיָה. כמובן אפשר לגזור גם הָוְיָה במשקל רְאָיָה, אך אין צורך בכך, ועל כל פנים מה שהביא אבן-שושן בכרך המילואים 'הָוְיָה' כדבר הנמצא בכתבי ביאליק (ספיח פרק א) – הוא דבר בדוי לחלוטין, ואני תמה מאוד על כך. השם הָוְיָה היה חביב על ביאליק מאוד, עד כדי כך שהשתמש בו אפילו בשירו ('תקות עני'), וגם ב'ספיח-

יש לקרוא "הַיְהוּתָם". ביאליק היה סולד מחידוש מיותר כגון "הַיְהוּתָה", ואין לזקוף לחובתו חידוש מיותר כזה. האומר "הַיְהוּתָה" במקום הַיְהוּתָה כמוהו כאומר "פְּלִיָּה" במקום פְּלִיָּה. בא כנעני וקפץ על "המצויאה" ואף הוסיף לה דוגמה שנייה, שלא הייתה ולא נבראה: בפירש"י ליחזקאל ז, כו – "הַיְהוּתָה אחר הַיְהוּתָה". אף כאן יש לקרוא "הַיְהוּתָה" (וכן הביא י' בניאל ב"לשונו" יא, 10). לפי דעתי אף מוטב לקרוא "הַיְהוּתָה", אך על כל פנים "הַיְהוּתָה" – מאן דכר שמה.

הַוְעָדָה – הביא לוי במילונו על סמך הנדפס בירושלמי דפוס ויניציאה: "הלכה כרבי מאיר בתמה וכרבי יודה בהוועדה". ברור, שטעות דפוס כאן (כשם שנדפס שם בראש הדף בטעות: פרק שלישי, במקום רביעי), והנכון – בַּהוְעָדָה, כלומר בבהמה שהועדה, כלשון הכתוב "והועד בבעליו". ואכן, ברוב הדפוסים החדשים – "בהועדה", בו אחת (ירו' ב"ק ד, ב).

כבר עמד יאסטרוב על טעות זו, ואכן לא הועתק השיבוש בשאר מילונים, וגם בן-יהודה לא הביא "הַוְעָדָה". אך כנעני, הלהוט ביותר אחרי מלים, לא חשש להביא גם "הַוְעָדָה", שלא הייתה ולא נבראה.

הַזְרָחָה. – בהבאת מלה זו, כמצויה בתלמוד, כביכול, נכשלו כל המילונים החדשים: התחיל בדבר בן-יהודה, ואחריו גררו גור, אבן-שושן וכנעני. במסכת מכות (דף י ע"א) נאמר "הַזְרָחָת שמש לרוצחים", ובן-יהודה קרא בטעות "הַזְרָחָת שמש לרוצחים", ולפיכך הביא הַזְרָחָה כמלה תלמודית. משהגיע לאות זו, ראה שבמילונים התלמודיים הובא כבניין הפעיל של זר ח, ולכן

הביא גם בשורש זרח "הַזְרַחַת שמש" (בניין הפעיל), והוא הנכון. גור וכנעני נגררו אחריו ונכשלו גם הם בהבאה כפולה: פעם – כשם (באות ה), ופעם כפועל (באות ז). ואתה בוא וראה, כמה מעתיקים בעלי המילונים זה מזה, מבלי לעמוד על האמת.

הַחֲנֻטָּה – הביא בניאל (ב"לשוננו" כרך יא) מתוך פירש"י "בשעת החנטה" (ויקרא כו, כ), אך הוסיף, שאולי הוא חנטה בהא הידיעה. לא "אולי", אלא ודאי, כי בדפוס ראשון (משנח רל"ה) בלא הא: חנטה. אבל גור וכנעני קפצו על המציאה.

הַכָּרוּ – הביא בניאל במחקרו על רש"י (ע' בערך הקודם), אך הוסיף, שאולי יש לקרוא, "בְּהַכָּרוּ" (כבניין נפעל), ודחה סברה זו. למעשה – הנכון הוא דווקא בניין נפעל, כמוכח ממה שהבאתי בהיכל רש"י כרך א.

גור נגרר אחרי בניאל, ותייתי לו לכנעני, שנוהר ולא נכשל. הַפְּסָקָה. – "מסכה רעה הַפְּסָקָתָם לדורות" (שמו"ר מב, ח) – ברור שיש לקרוא כן, והוא מוכח גם מן הארמית שם: "אישיתתון לדורייא". לוי, במילונו התלמודי, הביא "הַפְּסָקָה", כי טעה בקריאה וקרא "הַפְּסָקָתָם", ואחריו נגרר קוהוט, ואחריהם – גור. נראה, שיאסטרוב ודאלמאן עמדו על הטעות שבדבר, ולכן לא הביאו "הסכה". גם במילונים של אבן-שושן וכנעני אין הדוגמה שבתלמוד, כי אין בה ממש.

הַרְסָן, הַרְסָן – שניהם אינם שמות תלמודיים. לוי וקוהוט הביאו "הרסן" כנמצא בתוספתא, ואף ציינו בצדו את הצורה "הריוסן" כעיקר, ופירשוה כשאלה מיוונית, ואת "הרסן" (בחית) ציינו כטעות סופרים. יאסטרוב העיר – להפך – כי שתי

הצורות הללו משובשות, והנכון "חרסן" (בחית): "חרסן של זב ושל זבה". על סמך זה הביאו קוסובסקי וכנעני את השם "חרסן". אך למעשה אין מקום גם ל-"חרסן" (בחית) כערך לעצמו, כי הנון היא נון הכינוי של גוף שלישי, ועניינו – החרס של זב וכו'.

לפיכך יפה עשו רוב בעלי המילונים (פין, בן-יהודה, דאלמאן, גור ועוד), שלא הביאו לא "הרסן" ולא "חרסן". לוי וקוהוט, שהביאו "הרסן" ו"הריוסן", טעו במזיד, ומביאי "חרסן" – טעו בשוגג.

ועדה. – כל המילונים התלמודיים מביאים ועדה כמלה תלמודית, על סמך האמור בירושלמי יומא פרק ו: "ועדה שכתב בה במועדו". מן המילונים התלמודיים העתיקה גם בן-יהודה וגור, אך כל יסודה אינו אלא בקריאה משובשת. יש לקרוא "ועדה", כלומר פר חטאת של העדה, כפי שהשכיל להוכיח דב ירדן ("לשונו" טז, 71), ואין להוסיף על דבריו.

תיתי להם לאבן-שושן ולכנעני, שלא הביאו ועדה כמלה תלמודית, וכנראה – בזכות הערתו של ירדן.

זוג, מזוג. – בע' זוג, פעל, הביא כנעני במילונו "בשמונה עשר מקומות משה ואהרן מזווגים". כמקור ציין את ספרי. סתם, ולא ציין את המקום המדויק. בספרי לא מצאתי כלל, אך מצאתי בבמדבר רבה (ראש פרק ב): "בי"ח מקומות משה ואהרן מזוגין", כלומר באים יחד, שקולים זה כזה. הרי שלפנינו "מזוג", בינוני של מזוג, ולא "מזוג".

זכך, יזכו. – כנעני הביא "יזכו מעשיו" (מתוך מגילות מדבר יהודה) כנפעל של זכך. מבחינת הדקדוק ודאי שהדבר ייתכן (כמו ימדו מן מדד), אלא שאין ממש בהנחה זו, כי אין "יזכו"

אלא כמו "רחצו הַנְּפוֹ" בישעיה (והוא התפעל מן זכה).
חֲדוּד - מלה תלמודית כשרה. אך מה שהובא במילון
כנעני "חֲדוּד בדברי תורה", במובן שנינות וחריפות, מתוך
ירושלמי שבת א, ב, הוא דבר מוטעה בהחלט, כי שם הוא תואר:
"על-ידי שהיה חֲדוּד בדברי תורה". ואף כנעני עצמו הביא
דוגמה זו בע' "חֲדוּד" כשם-תואר.

חֲוִי. - בן-יהודה הביא מתוך בן-סירא: "יועצים
בתבונתם וחוי כל בנבואתם", כלומר אָמור, מובע בנבואתם.
זוהי דוגמה שאין בה ממש, כי הנכון בויין: "וחֲוִי כל
בנבואתם".

ייתכן, שבמהדורות ראשונות של בן-סירא נחפזו לקרוא
כן, ובן-יהודה מתוך להיטות אחרי צורות חדשות קפץ על
המציאה.

יתי לו לכנעני, שלא הביא דוגמה זו, אלא הביא דוגמה
ודאית מן הפיוטים.

חֲזִיָּה - הביא בן-יהודה מן התוספתא (יומא פרק ג) על
סמך "חזייתן", "חזיתן", אך ברור שיש לקרוא "חֲזִיִּתָּן", כמו שהוא
בגמרא (יומא ע ע"א; ויש בו: "חזותן").

גור וכנעני נגרו אחרי בן-יהודה, ולא כן אבן-שושן. לכל
היותר, אם נרצה לקיים את הנוסחה בשתי יודין, יש לקרוא
"חֲזִיִּתָּן" (על סמך הארמית "חזיא"), אך לא "חֲזִיִּתָּן". ברם, למעשה
אין בזה צורך, כי ברוב הדפוסים ביוד אחת: חזיתן.

חֲסֵן: וכן אם אמר יחסן או יירש". ברמב"ם, בעקבות
הגמרא, יש לקרוא בבנין קל, וכן הוא להדיא בשו"ע חו"מ:
"יחסון" (בוו). גור הביא דוגמה זו כבנין נפעל, כמו "ולא יִחְסֵן"

(בישעיה), והיא טעות מוכחת. גם המשמעות שהביא (לשון שמירה) אינה מדויקת, כי עניין נח לה הוא, אך עיקר השיבוש הוא בקריאת התיבה. כנעני גרר אחרי גור.

הַחֶסֶר. – הופעל מן "חסר" ישנו בפיוטים, אך לא הובא במילון בן-יהודה. גור הביא מתוך מדרש תנאים "מוחסרי אמונה", ואחריו גרר כנעני, ושניהם לא שמו לב לכך, שאין כאן אלא טעות דפוס (במקום "מחוסרי אמונה"), שתוקנה בסוף הספר.

חֶרֶסֶן – נתברר בע' הרסן.

יָדַע. – שם זה חידשתי לפני 40 שנה במקום "אינפורמאציה", אך בשנים האחרונות נקלט במונח אחר: "ידיעה מקצועית". לפיכך חידשתי במקום "אינפורמאציה" מלה אחרת: מִיָדַע (במשקל מִיָטַב).

גור, ואחריו אבן-שושן, הביאו יָדַע כנמצא ברשימי כביכול: "למי שבאת על ידו מצוה בלא יד ע" (ויקרא ה, יז). זוהי קריאה מגוחכת, ומי שמצוי אצל לשון חז"ל יכיר ויודה, שיש לקרוא "בלא יָדַע".

למבקשי ראיות אוסיף בזה שגם בויק"ר (ד, ג) יש "בלא יָדַע", ושם ברור שהוא בניגוד ל"יָדַע". כיוצא בזה: "חוץ מַגְנָב ופָּרַע" (ב"ק קטו ע"ב).

יש שהפועל יבוא אף כשם-פעולה: "אשם שהוֹדַע שלו טעון חטאת" (ילק"ש קרח תשנ"ה).

את מציאת הַיָדַע המדומה יש לזקוף לחובת בניאל (ברשימתו ב"לשונו" כרך יא), שהוסיף את הערתו הבאה:

הלומדים רגילים לקרוא „בלא ידע, וכך הוא בהוצאות המנוקדות, אבל אין זה מדרך העברית לומר כך... קשה להניח, שרש"י בחר בביטוי זר „בלא ידע“.

“אין זה מדרך העברית, “ביטוי זר” – לא פחות ולא יותר. אך המבקש להיווכח אם אמנם כן הוא – יעיין נא בהיכל רש"י כרך ג (עמ' רסו–רסז), וימצא כמה וכמה דוגמאות לכך, הן בפירש"י הן בתלמוד: “בלא הרהינו”, “בלא נפסל הזבח”, “בלא חתכה ומלחה”, “בלא נודמנו”, “בלא ידעה”. שם הבאתי גם “בלא ידע”, ועל המובא שם אוכל להוסיף עוד כמה וכמה, כגון: “בלא נפתח נמי מותר לטלטל” (רא"ש, ערובין א, כג), “בלא אמר לר” (תפארת ישראל, מכות ג, יד).

הווה אומר: דרך העברית בכך, ומחה מכאן כל זרות! אציין את כנעני לשבח, כי בענין זה לא נגרר אחרי הטועים. יְלִידָה – הביא בן־יהודה, ואחריו – גור וכנעני, כמובא בפירוש הראב"ע לויקרא יב, ב. אך בכל הדפוסים שבדקתי נדפס “הלידה”, בלי יוד לפני הלמד, ומסתבר שהוא הנכון, כי על שום מה ינקוט הראב"ע צורה חדשה, וידחה מפניה את המצויה?

פְּבָה – הביא בן־יהודה מתוך בן־סירא (מככות אש) במובן להבה, כביכול. הטקסט שם מסובך וקשה, וכל הבא להישען על קנים רצוצים כאלה כדי להעשיר את לשונו – מביא עליה עושר של מהומה. גרובסקי, במילונו הקטן (משנת תרפ"ז), עדיין נגרר אחרי בן־יהודה והביא גם הוא פְּבָה במובן להבה. אך לאחר עשרים שנה נוכח, שאין ממש בדבר, והשמיט ערך זה מתוך מילונו הגדול. גם כנעני לא הביאו.

כָּבֵשׁ – הביא לוי בלבד; לא הודו לו בעלי המילונים,
והדין עמם, כי מן המובא שם ברור, שהוא משחק מלים, ויש
לקרוא כְּבָשִׁים (בשין ימנית), כמו שהביא יאסטרוב. כנעני
בלבד גרר עדיין אחרי לוי.

כָּפַף – הביא לוי, ואחריו גרר קוהוט, והיא טעות מוכחת:
בירושלמי יבמות יב – "הא רבן כפף", וברור שהוא פועל, ולא
שם. המילונים שלאחר קוהוט לא נכשלו בטעות זו.

כָּרְיָהּ. – יש בפירש"י "כריות" כלשון רבים של כרי
(הבאתי בהיכל רש"י א, עמ' רסז), ועל סמך זה הביא בניאל
בתורת השערה בלבד, שאולי היחיד "כריה", ולא "כרי".
והנה, כבר קפץ גור על המציאה, אך נקווה שכנעני לא
יקפוץ עליה.

כְּשָׁפוֹת – הביא בן-יהודה, ואחריו גור, מתוך פירש"י,
כביכול (לברכות סב סע"א): "לא מכשפות מכשף זכר".
הקריאה הנכונה היא – "מְכַשְׁפוֹת", מלה תלמודית, שרש"י
משתמש בה הרבה (כפי שהבאתי בהיכל רש"י כרך א, עמ' רעט),
וכן מפירוש רש"י שם להדיא: "לא יצלח ולא יועיל עוד מכשפות".

מְזַכְּרֵת – שגורה בפינו כשם עצם: "מזכרת נאה", "למזכרת
נצח" וכדומה. אך בתורה (במדבר ה, טו) אין "מזכרת עוון"
אלא כמו "מזכירת עוון", והוא בניין הפעיל. לפיכך תמה תימהון
הוא, שגור הביא במילונו "מזכרת" זו כשם-עצם, במובן "זכרון",
אות להזכיר דבר. אכן, מזכרת עוון היא, עוון שיבוש מבחינת
הצורה והמשמע גם יחד.

מִחֻטָּבָה. — מלה זו מתנגלת ממילון למילון: ממילוני התלמודי של יאסטרוב הוצתקה למילוני דאלמאן, גור ועוד; וממש אין בה: במשנה (מכות ב, ב) נאמר: "מה חֻטָּבַת עצים רשות, אף כל רשות". ועל זה מקשה שם הגמרא (דף ח ע"א): "ממאי דִּמְחֻטָּבַת עצים דרשות, דילמא מחטבת עצים דסופה" — כלומר מניין לך שאנו למדים דווקא מן חטבת עצים דרשות וכו'. יש לקרוא, אפוא "מִחֻטָּבַת", כלומר "מן חטבת", וכל המביא "מִחֻטָּבָה" כמלה שבתלמוד — טועה ומטעה. תיתי לו לבן־יהודה, שלא נכשל בזה.

מעניין הדבר, שבמילוני יאסטרוב, דאלמאן וגור הובאה גם הצורה הנכונה, חֻטָּבָה. מכאן — תמיהה רבתי על "מִחֻטָּבָה": הא ניחא שאדם טועה ומתקן אחרי כן את טעותו (ע"ע הזרחה), אך לכתוב דבר נכון ולשבשו אחרי כן — זהו דבר שאין הדעת סובלתו.

כנעני הביא חֻטָּבָה, אך בנגזרים מן "חטב" הביא גם "מִחֻטָּבָה". אבן־שושן לא הביא כלל "חטבה" ומחטבה, אך בילקוט המלים שבכרך המילואים ציין כמלים תלמודיות חטבה וגם מחטבה. נקווה, שבהגיעו לאות מם במהדורה החדשה יוותר על "מחטבה".

מִסְעָר. — מלה זו, שהובאה בכמה מילונים (בן־יהודה, גור) מתוך בן־סירא, אף היא אינה קיימת. "ומתמוטט כמסער אניה" — כלומר מתמוטט כאנייה מסער; ואין כל טעם לקרוא כְּמִסְעָר (סגל הביא נוסחה אחרת לגמרי). תיתי לו לאבן־שושן, שלא הביא חידוש מדומה זה.

מַעֲכֹן – נתברר בע' גחמון.

נַאֲפֹן. – ערך זה הובא ב"האוצר" של פין על סמך הגדפס בירושלמי (שבת ט, א): "הבעל ראש גוייה היה ונאפון היה". וכבר הוער בגליון הש"ס שהנכון "זֶכָּאֲפֹן", כלומר כאפונה; גג הכף, שלא היה רחב די צורכו, נהפך לנזן והפך "כאפון" ל"נאפון". הגרסה הנכונה נמצאת בספרי קדמונים, וכן הוא להדיא בירושלמי עבודה זרה פרק ג: "זכאפון הוה".

קוהוט, יאסטרוב ודאלמאן ציינו "נאפון" כטעות, והעירו בצדק, שהצורה הנכונה היא "זכאפון". תיתי להם לשאר בעלי מילונים, שלא נגררו אחרי שיבושו של פין.

כבר הערתי על כך במבוא להיכל רשיי כרך א (בסוף עמוד עד), וכאן אוסיף, שיש שיבושי כתיב כעין זה, ששיחק להם מזלם (כגון ה"פוחלץ" הידוע), וכבר נשתרשו עד כדי כך שקשה לעקרם.

ניאוב. – על מלה זו (גם בלי וו: "ניאב") אפשר לומר בפה מלא: לא הייתה ולא נבראה. יאסטרוב הביאה במילונו כצורה נרדפת ל"שאוב", ואע"פ שציין כי בירושלמי נדרים – "שאוב", ואף בירושלמי נזיר בדפוס אמשטרדם כן, לא חשש להביא גם "ניאוב". ש שלא נכתבה ברור נהפכה ל"ני", וכך נהפך שאוב ל"ניאוב". בצדק ציין דאלמאן "ניאוב" כשיבוש גמור, וחבל מאוד, שבעלי מילונים חדשים (בן-יהודה, גור, אבן-שושן) נגררו אחרי יאסטרוב, שנדחק לראות כאן שורש נוב, כביכול. בן-יהודה העיר "ניאוב" – כמו אזור, ומקורה לא נתברר, ולא חשש להביא צורה זו, שהיא בדויה לחלוטין. אבן-שושן אף הוא לא חשש להביא "ניאב". אם כי הוא מסתפק במשמעו.

מן הראוי שבעלי מילונינו לא יוסיפו לשנות ב"ניאוב",
שלא היה ולא נברא, ואל יהפך "ניאוב" זה ל"פוחלץ" שני.

סוּלָף. – בן־יהודה הביא בניין קל של סלף מתוך פירש"י
לערכין טו ע"ב, וזה דבר בדוי לחלוטין. ברוב הדפוסים – "מי
שמסולף בה", וגם בדפוס וילנא – "סולף" – בלי מם, יש
לקרוא כבניין פֶּעַל, כפי שציינתי בהיכל רש"י כרך א. i

גם הדוגמה השנייה, שהביא בן־יהודה מתוך ה"תרגומי"
של רמב"ע, אין בה ממש: "כי סלפה צדק" – בניין פיעל הוא,
וכן מנוקד במהדורת בראדי (עמ' שצא).

נְתַעֵבָה. – כבר ציינתי בהיכל רש"י כרך א (עמ' קמג),
שהמובא במילון בן־יהודה מתוך שיר השירים רבה "מתעברת
ומתעבת" כלשון "עובי" – מוטעה בהחלט, כי אינו לשון עובי,
אלא לשון תיעוב, ובכמה דפוסים – "ומתועבת". אחרי־כן העיר
על כך גם א' אברונין (ב"לשונו" כרך יג, 237). ובכרך האחרון
של מילון בן־יהודה ערך תעב הובא כהתפעל מן תעב
וּמְתַעֵבָת. ואע"פ כן הנני חוזר ומציין שוב את הדבר, לבל ישנו
בוז בעלי מילונים חדשים.

עֶשׂוֹק – מלה בדויה לחלוטין, שהובאה במילון גור מתוך
פירש"י כביכול: "לשון עשוק ורצוץ" (ש"א יב, ג). ברור, שרש"י
התכוון לכתוב (בפרשת תבוא) "עֶשׂוֹק ורצוץ", ואין להאריך
בראיות כדי להוכיח זאת.

אבן־שושן לא נזהר מלהיגרר אחרי גור, ואין ספק
שבמהדורה החדשה ישמיט ערך מדומה זה, שיש לזקפו לחובת
בניאל (ברשימתו ב"לשונו" כרך יא).

קִפְּדָה – יש פעם אחת במקרא, אך ההבאות שבמילון גור מתוך המדרשים אין בהן ממש, כי שם יש לקרוא הִקְפְּדָה: "קשה היא הִקְפְּדָה", ולא הִקְפְּדָה. חסרון הא הידיעה מצוי הרבה בלשון חז"ל, וכל שכן הא שלפני הא.

בהיכל רש"י כרך ג (עמ' רעח) הבאתי הרבה דוגמאות, ותמהני קצת, שהמאמר הידוע "כל התחלות קשות" זכה למחקר מיוחד בלשוננו לעם, משום חוסר הא הידיעה (אחרי "כל" – דבר מצוי מאוד הוא).

שְׁלָחָה: "רום מעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה" (מדות ב, ג), "ושלחה אמה" (שם ג, ו). ברור כי בתיבת "שְׁלָחָה" היא במפיק. כלומר הִשְׁלַח שלה, וכן במשניות מנוקדות. לוי, ואחריו קוהוט, הביאו "שלחה" כשם עצם במשקל שְׁמָלָה, ואין לזה טעם. שְׁרוּעָה – כבר ציינתי בע' דיג את טעותי, ועכשיו אתוודה ברבים על חטא חמור ממנו: בהיכל רש"י כרך א הבאתי שְׁרוּעָה במובן "משתרע": "שרועות באפר תמיד" (רש"י, שבת קנז ע"א). ממני העתיקו כן גם במילון בן-יהודה, והאמת היא, שלא היו דברים מעולם, וצר לי מאוד שחטאתי והחטאתי: הקריאה הנכונה – "שרועות בְּאֶפְרָה", כלשון הגמרא בסוף ביצה. שמחתי שלפחות במילוני גור ואבן-שושן לא הובאה דוגמה משובשת זו. אם בערך "דיג" היה מקום ללמד עליי זכות-הרי כאן אין לי כל צד זכות, ואין לי אלא לתמוך יתדותיי במקרא מפורש: "ומודה ועוזב ירוחם".

תְּחָשׁוֹן – נתברר בע' גחמון.

פרק רביעי

משמעות משובשים

כאן אין אלא שגגה בלבד, כי מי פתי או רשע וישובש משמעות במזיד?

רוב המשמעות, המובאים כאן כמשובשים, אינם משובשים לחלוטין, אלא משובשים הם במקומם; כלומר במקור המובא כראיה המשמע אחר לגמרי, ואילו בלשון המדוברת או במקורות אחרים יש מקום למשמע זה. אע"פ כן אל יהי חטא זה קל בעינינו! משל למה הדבר דומה? למי שמביא אקדח או בול או סוללה או שימורים — במשמע הנהוג בימינו, וכמקור ודוגמה יציין את המקרא. אין כל חטא בהסתעפות משמעות ובהתרחבותם, אבל יש להבחין בין חדש לישן. הכול יודעים משמעם של התאהב והתאבד כיום, אך מי שיביא כדוגמה לכך "היה משה מתאבד" או "יהא שם שמים מתאהב על ידך" — הלה מגוחך הוא וגם חוטא בנפש העברית. בית בן עשרים קומות — ניתא, אך כדוגמה לכך אין להביא את לשון המשנה "בית הסקילה היה גבוה שתי קומות" (רבים נכשלים בזה).

בדרך כלל ראוי לציין, כי שיבושי משמעות, המגיעים לפעמים עד כדי היפוכם הגמור, אינם כה מרובים כצורות היתרות והבדויות, וגם אינם בעתקים ממילון למילון אלא לעתים רחוקות. כשלושים ערכים מובאים להלן, ורק שניים מהם נעשו לנחלת הכול (התחתן והשמין).

אֲחֵרֶת — נְהוּגָה כִּיּוֹם (כְּנִרְאָה בְּהַשְׁפַּעַת הַלּוּעֹז) גַּם
 בְּמוֹבֵן „אִם לֹא“, „וְלֹא“: „אֲחֵרֶת — לֹא אֲסִכִּים“. כְּנִעֲנִי
 הֵבִיא מִפִּירֵשׁ, כְּבִיכּוֹל: „אֲבַל אֲחֵרֶת אֲנִי גֹחַר עֲלֶיךָ“ (מַלְכִים
 א' כ, ה). בְּרַם, אֵינן צוֹרֵךְ בְּרֵאיוֹת כְּדֵי לְהוֹכִיחַ, שֶׁשֶׁם הַכּוּוֹנָה
 גִּזְרָה אֲחֵרֶת, וְאֵינן כָּל שִׁיכוֹת לְדוֹגְמָה זוֹ אֲצֵל הַמְשַׁמְצוֹת
 וְהַחֲדוּשָׁה.

א ל פ, הַתְּאַלֵּץ — בְּנִיְהוּדָה הֵבִיא מִתּוֹךְ פִּירוּשׁ רִיח׃
 „אֵינן נִכְבְּשִׁין וְאֵינן מִתְאַלְצִין זֶה עִם זֶה“; וְלֹא טֵרַח לִפְרֵשׁ
 מִשְׁמַעַה שֶׁל הַתְּאַלְצוֹת זוֹ. הַדְּבַר אֲמוּר שֶׁם בְּחוּטִים הַגְּדַבְקִים
 בְּדוּחַק זֶה לְזֶה, כְּנִרְאָה, שְׂאוֹל שִׁימוּשׁ זֶה מִן הָעֵרְבִית. כְּנִעֲנִי
 הֶעֱתִיק מִתּוֹךְ מִלּוֹן בְּנִיְהוּדָה וּפִירֵשׁ שֶׁהוּא כְּמוֹ „נֶאֱלֵץ, הוֹכֵרֵח׃“,
 כְּמוֹבֵן, אֵינן בּוֹזֵה מִמֶּשׁ, כִּי מָה עֲנִיךְ הִכְרַח אֲצֵל חוּטִים ?

אֲשַׁפִּיז — בְּלִשׁוֹנֵנו כִּיּוֹם — אֹרַח (אוּשְׁפִיזִין בְּסוּכָה
 וְעוֹד), אֵךְ בְּתַלְמוּד עֲנִינּו „אֲכַסְנִיָּה“, או „בַּעַל וְהֶאֱכַסְנִיָּה“,
 מֵאַרְחָה. בֵּא גוֹר וְצִיָּק, שֶׁגַם בְּתַלְמוּד (עֲרוּבִין נג ע"ב) נִמְצָא
 בְּמוֹבֵן „אַרְחָה“, וְהִיא טְעוֹת מוּחֲלָטָה.

בַּד בְּבַד. — בִּיטוּי זֶה מִשְׁמַשׁ כִּיּוֹם בְּמוֹבֵן שֶׁל „יַחַד
 עִם“, וְיֵשׁ לְזֶה אֲסַמְכְּתָא בְּמִקְרָא שֶׁבְּתוֹרָה (שְׁמוֹת ל, לד), אֵךְ
 שֶׁם מִשְׁמַעוֹתוֹ „חֶלֶק כַּחֲלָק, שׁוּוֹה בְּשׁוּוֹה“. בְּתַלְמוּד דְּרִשׁוּהוּ
 חו"ל לְעִנִּיךְ אַחֵר לְגַמְרִי, לְעִנִּיךְ בִּדְיוֹת. עַל סִמְךְ הַכְּתוּב
 בִּירְמִיָּה „חֶרֶב אֶל הַבְּדִים“ דְּרִשׁוּ חו"ל: „חֶרֶב עַל שׁוֹנְאִיָּהֶם
 שֶׁל תַּלְמִידֵי חַכְמִים, שִׁיּוֹשְׁבִים בַּד בְּבַד וְעוֹסְקִים בְּתוֹרָה“,
 כְּלוֹמֵר שִׁיּוֹשְׁבִים בְּדַד, כָּל אֶחָד לְבַדוֹ, וְלֹא יַחְדָּיו.

בֵּא כְּנִעֲנִי וְהֵבִיא בְּמִלּוֹנוֹ מֵאֲמַר זֶה, כֵּאִילּוּ פִירוּשׁוֹ

הוא "יחדיו", והוא כדרכו יחד עם דוגמה מהעברית החדשה:
"עבודתי בגינה נעשית בד בבד עם עבודות אחרות".

לא סתם זיווג כלאיים כאן, אלא זיווג מין בהיפוכו
הגמור. תמה תימהוץ הוא עיוות זה: הן מאמר זה מובא
במילונים רבים (גם במילון בן-יהודה) במשמעותו הנכונה.
פֹהַר: "עַת טֹהַר וְעַת פֹהַר, עַת בִּקְר וְעַת עֲבוֹת" —
דברי מנחם בן־סרוק הם, באיגרתו הידועה לחסדאי אבן־
שפרוט. תוכן הדברים מעיד, כי בוהר אין פירושו "בהירות"
במובן המקובל בימינו, אלא להפך: ענן וערפל. וכאן יש
לשאול: בהיר במובן "מעונן" — מניין?

האמת היא, שקדמונינו ראו בהרת לא כעניין לזכרון
וטהרה דווקא, אלא כעניין כתם, שפעמים הוא לבן, ופעמים
— כהה. והכתוב עצמו מסייעם, "בהרות כהות לבנות" (ויקרא
יג, לט). ועל הכתוב באיוב "בהיר הוא בשחקים" דרשו חז"ל
בתענית ז: "בשעה שהרקיע נעשה בהורין בהורין להוריד
טל ומטר". לפיכך פירש רש"י גם באיוב (לז, כא) שלשון ענן
וקדרות הוא. וכן דעת האשורולוגים בדורנו.

חז"ל השתמשו למעשה במבהיר לעניין "חשכות":
"שהיתה מבהרת בגזרותיה על ישראל" (ויק"ר, סוף תזריע);
ולעומת זאת: "שהחשיכה בגזרותיה את ישראל" (ויק"ר יג,
ה).

בצדק כתב פרופ' ח' שירמן (בהערות לאיגרת מנחם,
בקובץ "השירה העברית בספרד ובפרובאנס", עמ' 14), כי
הכוונה לשמים מעוננים, בניגוד לטהורים. אך מה שהוסיף
שם "מלשון בהרת, עור טהור" נראה כראיה לסתור. שאלתי

על כך את פרופ' שירמן והשיבני, כי נפלה שם טעות דפוס, והנכון: עזר לא־טהור.

את הדוגמה הנ"ל הביא כנעני במילונו, אך הגדיר את משמעותה («אור, בהירות») בניגוד גמור לאמיתות העניין, והפך ע"י כך חושך לאור. כלל גדול הוא: שימוש הלשוני לחוד, ומשמעות המקור — לחוד.

בְּנֵי־נַח: «בן נח נהרג על פחות משהו פרוטה» (עירובין סב ע"א) — רצה לומר: אם גול בן־נח אף פתות משהו פרוטה דינו ליהרג ע"י בית־דין. בדורות שלאחר התלמוד הופקע המאמר ממשמעו והתחיל לשמש לגבי כילי ההורג את עצמו בגלל פרוטה. משמע זה רחוק מן המקור כרחוק מזרח ממערב. והנה בא כנעני וציין את המאמר התלמודי, כאילו אף בתלמוד ישמש במובן ההיתולי החדש. הרי זה כמי שיביא מתוך התלמוד «דמים תרתי משמע» או «הוסיף [91] משלו» וכדומה ויציין, שכאילו משמעותם בתלמוד היא זו שבדיבור כיום.

אין לטשטש תחומים בין משמעות מקורית למשמעות מחודשת, השונה ממנה בתכלית, כמבואר בערך הקודם.

חֶסֶן: «נחלת אב לחסון» (מתוך יוצר לאחרון של פסח) — הביא כנעני כפועל עומד במובן התחזקות, והיא טעות מוכחת, כי לשון «ירושה» הוא ע"ע חסן בפרק הקודם. חתן, התחתן. — רבה המבוכה במשמעותו של התחתן. במקרא אין התחתן אלא במובן התקשדות שבין המשפחות, ולא זו שבין חתן וכלה. לפיכך אסרו המדקדקים על הצעירים «להתחתן», וגזרו שרק לשון נישואין יאה להם.

בהיכל רש"י כרך א' (עמ' רמו) הבאתי מקורות להתחנתות שבין איש לאשתו, וטענות המדקדקים נסתתמו. אך תחומי המשמעות מטושטשים ומעורבבים במילונים חדשים:

פִּין, בן־יהודה וכנעני — שלושתם טעו ולא הבחינו בין התחנתות של משפחות להתחנתות במובן נישואין: הם כרכו מקראות כגון „ויתחתן שלמה את פרעה“ עם מאמר חז"ל „שנתחתן שלמה עם בת פרעה“. כנעני אף העתיק בטעות „ויתחתן שלמה את בת פרעה“, וכנראה — העתיק מן האוצר של פִּין, שגם בו נפלה טעות זו (במקרא — „ויתחתן שלמה את פרעה“, ולא „את בת פרעה“).

גור לא שם לבו כלל למה שהביא פִּין ובן־יהודה וציין, שההתחנתות במובן נישואין — שפת־הדיבור בלבד היא.

היחידי שלא טעה בזה הוא אבן־שושן, אך גם הוא לא עמד על המקורות התלמודיים, ולציין התחנתות במובן נישואין הביא דוגמה מביאליק בלבד.

טפוחים. — על סמך הכתוב „וימיני טפחה שמים“ נהגו הפייטנים להשתמש במלת טפוחים כשם גרדף לשמים: „טפסרי טפוחים“ ועוד. והנה, במילון גור הובא: „טפה הגלית, טפוחים הפליד“, והוא מפרש כאן „טפוח“ במובן של „גרטב במים“. כנראה הטעתו הטיפה שלפני כן. אמנם, יש בתלמוד טופח ומטפח לענין רטיבות, אך טפוחים שבפיוט אינו אלא כינוי לרקיע. תמוה ביותר, שכבר הובאה דוגמה זו במילון בן־יהודה, ושם נתפרשה כהוגן, ומה ראה גור להשתבש?

טָרוֹף: "טרוף בפגימות הרבה" (רש"י, ע"ז כד ע"ב) — הבאתי במידון צירופי רש"י, והוא לשון ערבוב, כמוכח מן הענין. כנעני העתיק דוגמה זו, אך נשתבש במשמעותה לחלוטין, בהגדירו טרוף זה כ"שטוח כעלה, כטרף". טֶרֶק. — פועל ארמי זה משמש לענין ערבוב ובלילה, וגם לענין נעילה. בן־יהודה הביא מן הפיוט "טרקת פִּי גליך", ושיבש את המשמע לחלוטין, כי אינו לשון טריפה ובלבול, אלא לשון סגירה. ונשתבש כאן גם בענין "גליך". אמנם מדובר שם בגלי הים, אך הפייטן נקט גם לשון נופל על לשון, ו"טרקת פִּי גליך" הוא לא לענין חבטת גלים, אלא נעילת שערים, כלשון ארמי שבתלמוד: "טרוקו גלי" (ברכות כח ע"א).

כנעני נראה כסותר את עצמו: בע' גל הביא את הדוגמה שלעיל ("טרקת פִּי גליך", — בטעות נדפס שם "כני" בנח) במובן דלת ושער, ואילו בע' טרק הביא אותה דוגמה ופירשה כגלי הים. נראה שבן־יהודה הוא שהטעהו. גַּתִּיתֶר. — פירש"י לישעיה לח, י: "ונתייתרו שנותי", כלומר נתרבו יותר מכפי המשוער. לשון "יותר ויותר" הוא, ולא לשון "נותר". גור, שפירש ונתייתרו כמו "נותרו, נשאר", נשתבש לחלוטין.

פֶּדֶן־וְכֶךְ — הביא בן־יהודה כשם אילן, על סמך ספר הצמחים לקלונימוס בן קלונימוס: "האילן הידוע שנקרא כך" וכך". אמנם, לא ראיתי כ"י של ספר זה, ואע"פ כן מובטחני, כי ערך מגוחך הוא. הרי זה כעין האמור בתלמוד: "בשנת כך

וכן ליוחנן כהן גדול" (ר"ה יח ע"א). האם ניתן לומר על סמך זה, כי כד־וכך מספר מסוים הוא?

הַתְּלִמֵד - משמש כיום במובן "לומד, מלמד עצמו". אך במדרש נאמר גם על התורה "שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשתיים", כלומר אינה נלמדת. והנה, דוגמה זו הביא גור במילונו במשמעות של "למד, קנה דעת", כאילו התורה גם היא לומדת.

תיתי לו לאבן־שושן, שהגדיר כהלכה, ולא נגרר אחר הטעות.

נָחַם: "נחם יסתר מעיני" (הושע יג, יד), כלומר לא אָנַחם ולא אתחרט על מעשיי. זה ברור למדי מתוך העניין, וכל המפרשים והמתרגמים רואים כאן עניין תרמה או צער. והנה במילון אבן־שושן הובא פירוש הפוך לחלוטין: "תנחומים, נחמה". זהו ההפך הגמור של משמעות הכתוב, כי אם נאמר, שאין לפלוגי תנחומים — פירושו של דבר, שצערו רב מנשוא, ואילו כאן — להפך — הנביא מדגיש את ההעדר הגמור של כל צער וחרטה.

שיבוש זה מיוחד למילון אבן־שושן, ואני תמה מאוד על היכשלו בדבר, שלא נכשל בו שום מילון לפניו. הַסְתַּפֵּק — רב משמעות הוא אך בתלמוד יימצא לריב במובן "שימוש וצריכה": "אדם עשוי להסתפק סאתים מים בכל יום" (ערובין פח ע"א), — בלשונונו כיום: אדם צורך כל יום בממוצע סאתים מים.

והנה, דוגמה זו הביא גור במילונו במובן של הסתפקות במועט, "לשמוח בחלקו ולא לדרוש יותר". אמנם, סאתיים

מים (26 ליטר) ליום — מידה עצומה של הסתפקות יש בזה כיום אף בנגב, אך אבותינו — כנראה לא נהגו לבזבז מים כמונו היום. זאת ועוד: בתלמוד מדובר שם לא במי שתייה ורחיצה, אלא במים לשפיכה וזילוף, ואף הם — בשטח ארבע אמות בלבד.

מ ע מ י ד ע צ מ ו : „אין אדם מעמיד עצמו על ממונו“ (שבת קנג ע"א) — כלו' אינו מתאפק, בראתו שמבקשים לגזול את ממונו. כן משמע מן העניין, וכן במפרשים ובמילונים. בא גור ופירש להפך: אינו מסכן נפשו בשביל ממונו. ועוד ציין לעיין ברש"י, אך הגאמת היא, שרש"י פירש לא כן: „מעמיד עצמו — מ לה ציל ממונו“, כלומר אינו מתאפק שלא להציל. ובפירושו לסנהדרין עב ע"א כתב רש"י בלשון ברורה: „אינו שותק בשעה שרואה כי מבקשים לגזול את ממונו“. וכן ברמב"ם (הלכות שבת, פרק כב): „אדם בהול על ממונו, ואי אפשר שישליכנו“.

עִמְר — בשבת קכז ע"א נאמר על רבי שיצא לשדה ומצאה מלאה עומרים, „ועימר רבי כל השדה כולה“. מתוך העניין ברור, שאינו לשון עשיית עמרים, אלא — להפך — פִּינּוּי עִמְרִים, וכפירוש רש"י שם. במילך פירושי רש"י ציינתי דבר זה כמשמעות חדשה, שאינה במילונים, ושם גם הערתי על טעותו של בן-יהודה, שכרך דוגמה זו עם שאר דוגמאות של עימור במובן עשיית עמרים.

בנין פיעל ישמש, כידוע, גם לענין סילוק ועקירה (לדשן את המזבח, לשרש ועוד), אך שימושו בשני מובנים נוגדים אינו מצוי הרבה. במקרא — „נטעתם גם שורשו“

(ירמיה יב, ב) — ה כ א ת ש ר ש י מ ; „רצאצאי ישורשו“ (איוב
לא ח) — ע ק י ר ת ש ר ש י מ .

בַּפֶּה מֵלֵא. — ביטוי זה שגור בפינו, ומשמעותו ידועה:
בלא פקפוק, בבירור, בדברים ברורים ומפורשים. במילונים
לא ראיתי מקור לכך. פִּינְ, ב„האוצר“, סוף ע' מלא, הביא
„בפה מלא“ כאילו לשון חז"ל הוא, ולא מצאתי את מקורו.
„מקור“ לביטוי זה הובא בבן־יהודה בע' פה (סעיף
ד) מתוך רש"י על הרי"ף (ברכות לו ע"ב), כאילו משמעותו
שם היא „בבירור, בפירוש“. אך למעשה — ההפך מזה הוא
הנכון: בפה מלא — משמעו שם בפה מלא אוכל!
פה מלא זה — כמדתו כקדירה מלאה או כבור מלא מים.

פּוּחַת וְהוֹלֵךְ. — הביטוי שגור בפינו כפועל עומד:
„הולך ומתמעט“. אך בתלמוד (שבת כא ע"ב) הוא פועל יוצא:
„הולך ומפחית“. לפיכך יפה דייק בענין זה אבן־שושן, ואילו
גור שציין את המאמר התלמודי במובן של „מתמעט“ — טעה
לחלוטין.

פּוּחַת וְהוֹלֵךְ במובן „מתמעט“ — לא הובא לו מקור
במילונים, אך מצאתיו במקורות קדמונים, שאני עומד לגלותם
במילוני המיוחד (שיופיע בקרוב) למלים עתיקות, שלא הובאו
במילונים, או שהובאו ממקורות מאוחרים (על תולדותיו כתבתי
בפתיחה לעיל).

צַבָּה (פיעל): „לא צביתים בעוונות“ (ויק"ר יז, א) —
כלומר לא הצביתי אותם, מלשון „וצבתה בטנה“. כן פירש
בצדק גם יאסטרוב. בא גור והביא דוגמה זו במילתו בע'
צבת, כלשון התחברות והתקשרות.

רגוע. — לפני עשרים שנה ויותר מצאתי במדרש מציאה זו, במובן היפוכו של עייף, ועשיתי לה פרסום. עכשיו שגור רגוע בפי כול. אך במילון בן־יהודה טעו והביאו במובן זה גם מתוך שירו של ר' יהודה הלוי: „אל תחרד מסערת רח וים רגוע“. כאן ברור, שהמשמעות היא הפוכה: ים סוער ורועש, מלשון „רוגע הים ויהמו גליו“.

תיתי לו לאבן־שושן, שפירש כהלכה, ולא נגרר אחרי מילון בן־יהודה.

שכל, נתפעל: „נשתכלו ידיו של יעקב“ (מדרש הגדול לבראשית מח, יד). — גור ואבן־שושן הביאו חזקיהו זו לענין „חילוף וערבוב“, ואילו במילון בן־יהודה הובא כלשון „שכל וחכמה“, והוא שיבוש גמור, כי המדרש עצמו מעיד על כך: „ר' יהודה אומר: נשתכלו ידיו של יעקב מליתן בכורה למנשה; ר' נחמיה אומר: נתחכמו ידיו ליתן בכורה לאפרים“. הרי ברור, שר' יהודה מפרש — בניגוד לר' נחמיה — לא מלשון „שכל וחכמה“.

עם זה ראוי להעיר, שלמרות התחום הברור בין מסכיל למטכיל, יש שהתחום מיטשטש לפעמים: שכלות (בקבלת א. יז) אינו אלא „סכלות ושטות“. טשטוש כזה תמוה מאוד, שהרי אין לך, לכאורה, ניגוד חזק יותר מזה שבין חכם לכסיל. אלא שכבר אמרו: „ויחכם מכל האדם — אפילו מן השוטים“.

השִׁמְיָן — משמש כפועל עומד וגם יוצא. אך מה שנאמר בתלמוד „כחושה והשמינה“ (ב"ק סה ע"א) — פועל יוצא הוא, והוא במפיק, כי משמעות העניין היא שהגב

או הגולן השמין את הבהמה. זה מוכח מן הגמרא, וכל בעלי המילונים (לוי, יאסטרוב, גור, בן-יהודה, אבן-שושן), שהביאו דוגמה זו במשמעת פועל עומד, טעו, והמעוות טעון תיקון. תמזה הדבר, שגם בתרגום הגרמני של התלמוד תרגמו כפועל עומד. אך במהדורת "רמב"ם לעם" (הלכות גנבה, פרק א, יג) ניקדו ופירשו כהלכה.

תען. — בבן-יהודה הובאו שתי דוגמאות לחידוש פיוטי זה. האחת ("תען מזמותיר") נראית כלשון מען, ויותר מזה — כלשון ערעור והשגה. אך מה שהובא במשמעות זו גם "לשלש תען" (מתוך קובץ לפורים) הוא שיבוש גמור, כי כאן אין תען אלא קצור של תענית, והפייטן כתב כן על סמך הכתוב "ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים". והוא שנאמר בפיוט "ואמרתם זבח פסח" (בהגדה של פסח): "קהל כנסה הדסה צום לשלש בפסח".

. תען הובא גם במילון גור ונתפרש כהלכה. יש לתמזה אפוא על הטעות במילון בן-יהודה, שהרי הכרך האחרון של מילונו נדפס כמה וכמה שנים אחרי הופעת מילון גור. התקיף. — המשמעות המקובלת של המתקיף היא חידוע, מעין התנפלות (בקושיות או במעשים). אך בפייטים יש גם במשמעות חידוק הכוח: "החוסים בו מתקיפות" (בפיוט לפרשת החודש) — פירושו שהישועות שבתודש ניסן מחזקות ומגבירות את החוסים בהקב"ה, ולשון תוקף הוא. בבן-יהודה הובאה דוגמה זו ונתפרשה כלשון "תקופה", כמו חלה או הגיעה; והוא שיבוש המשמעות הנכונה.

אע"פ שלא עמדתי אלא על שיבושי משמעות במילונים, אסיים בשיבוש שאינו במילונים, כי הוא נראה כמילתא דבדיחותא, והבאתיו בכרך ד של היכל רש"י.

עִיר בן־אתון שנהפך לעִיר... בכתובות
קיא ע"ב דורשת הגמרא על הכתוב "אוסרי לגפן עירה": אין
לך כל גפן וגפן שבארץ ישראל שאין צריך עיר אחת לבצור
(כ"מ: "שאינה צריכה עיר אחת"). ברור, שהכוונה לעִיר בן
חמור, והנכון אחד (ולא אחת). כי אין עִיר אלא זכר, ויפה
העתיקו בספר האגדה: "עיר אחד". כן הוא להדיא גם ברש"י
לבראשית מט, יא. אך השיבוש של אחת במקום אחד גרם
למתרגמי התלמוד (בגרמנית ובאנגלית) לתרגום עִיר כמו
"עיר (קריה)", ובתרגום האנגלי אף הוסיפו ותרגמו כאלו נאמר
"אנשי עיר"...

סוף־דבר: טעות בקריאת תיבה הופכת עולמות.

י"ב מרחשון תשכ"ו, יום מלאת 52 שנים לעלייתי הראשונה
ארצה ישראל.

על הלקח ממני רעיתי, חמדת חיי

מר לי מר,

חשך עלי עולמי וקדרו חיי. בהיחתף ממני אשת-נעורי, רעיתי היקרה בנשים, יהודית בת הרב ד"ר יעקב הכהן נאכט ז"ל. היא היתה משענת-חיי הנאמנה ביותר, זה שלשים וחמש שנה. בזכות מסירות-נפשה ללא גבול, דאגתה עד אין שעור, אהבתה והסתפקותה — ניתן לי לבצע את מפעלי הרבים בשדה הלשון. בעיון ובהנאה היתה מעמיקה בקריאת מאמרי ובקיאיה בהם להפליא. בידיעותיה המרובות בלשונות אירופה היתה לי לעזר הרבה פעמים במחקרי השוואה בין העברית לשאר לשונות. לא רק כל ספר חדש שלי, אלא אף כל מאמר חדש, שמש לה מקור של הנאה ועונג. ואשר להופעת ספרי "יד הלשון" — הרי הזכות של השגת מו"ל היתה בעיקר שלה, אם כי לא פורש הדבר בהקדמת הספר. היא היתה גם משענתי העקרית בבסוס לוח הקאופרציה, שאני עורכו ומוציאו-לאור זה עשרות בשנים.

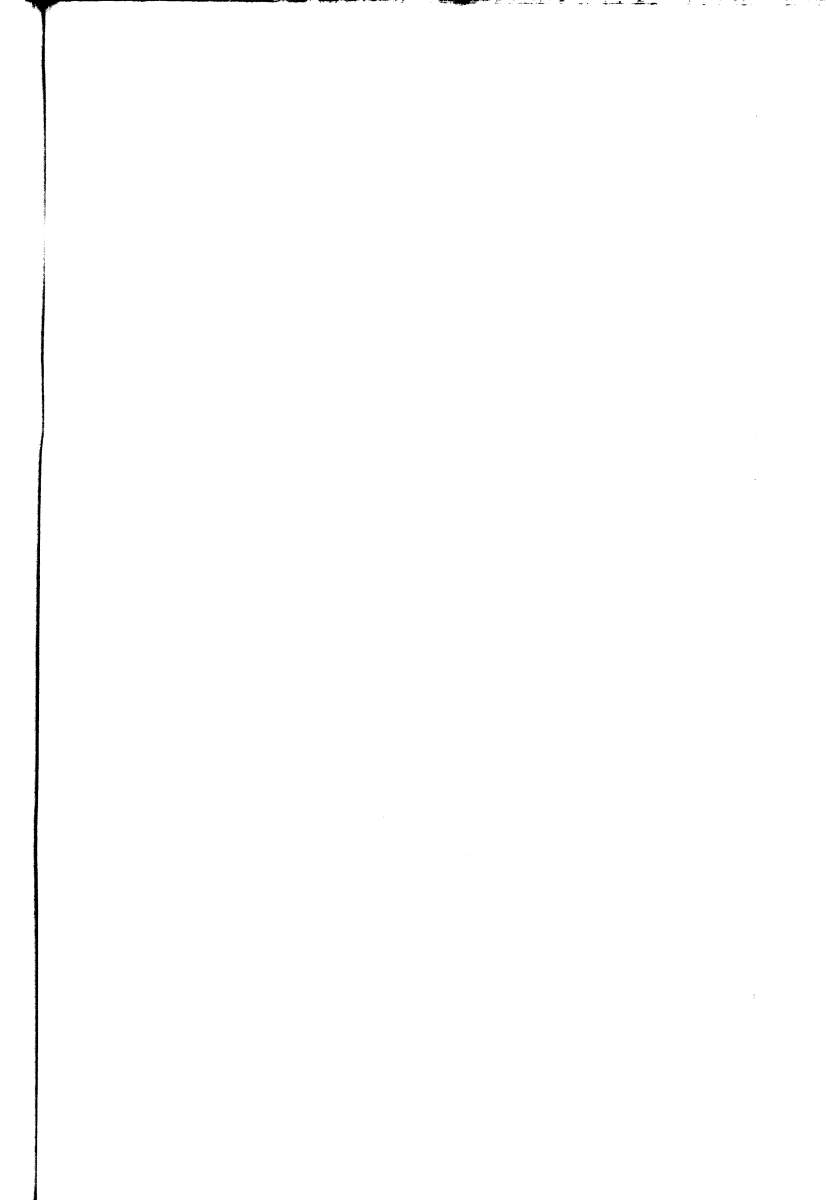
סוף דבר: היתה זו אשת-חבר-כתבר במלוא המובן, הרבה משלי — שלה, בזכות תכונות-נפשה המעולות המזהירות כזוהר אבני-חן יקרות.

על החוברת שלפנינו דברה עמי פעם בפעם, ומאד נכספה להופעתה. אך נהפך עלי הגלגל, והענג נהפך לנגע. לבי עלי דוי ומחוק, קרוע ומורתח, ואיני יודע כמה אתנחם והיכן אשאב כוחות לבצוע שאר מפעלי, הטעונים עדיין השלמה וגמר.

הכותב בדמע

יצחק אבינרי

כ"ה אדר תשכ"ו, ביום השביעי לאבלי על מות אשתי.

מפתחות

א. הערכים שנתבררו

דיג: לא.	אבה — התפעל: כז.
דמויה: לב.	אדוש: כ.
דמוס: לב.	אוסיר: כא.
הויה: לב	אישפיו: מה.
הוועדה: לג.	אזנה: כ.
הזרחה: לג.	אחמת: כ.
החנטה: לד.	אחרת: מה.
הכרוז: לד.	אָחת: כ.
הסכה: לד.	אלץ — התפעל: מה.
הפיגה והפיגות: כג.	אמר — פיעל: כז.
הפיכה והפיכות: כג.	ארצה: כא.
הרסן וחרסן: לד.	אָשה: כא.
וילאה: כד.	בדד — קל: כח.
ועדה: לה.	בד בבד: מה.
זוג — פועל: לה.	בדל — פיעל: כח.
זכך — נפעל: לה.	בוהר: מז.
חדוד: לו.	בור, מבוריות: כח.
חויי: לו.	בחנות: כט.
חזיה: לו.	בטול: כט.
חסן — קל: לו, מז.	בטל — נפעל: כט.
חסר — הופעל: לו.	בכרה: ל.
חתן — התפעל: מז.	בצר: ל.
טפוחים: מז.	ברעה: יט.
טרוף: מח.	גחל: ל.
טרם — הפעיל: כד.	גתמון: לא.
טרק — קל: מט.	גלל — פיעל: לא.

עבה — התפעל: מב.
עיר ועיר: נה.
מעמיד עצמו: נא.
עמר — פיעל: נא.
עשב — הפעיל: כד.
עשוק: מב.
בפה מלא: נב.
פוחת והולך: נב.
צבה — פיעל: נב.
קפדה והקפדה: מג.
רגוע: נג.
רחוינית: כה.
שכל — התפעל: נג.
שכלות וסכלות: נג.
שלח ושלחה: מג.
שמן — הפעיל: נג.
שרוע: מג.
תען: נד.
תקף — הפעיל: נד.
תרנה: כ.

דע: לו.
לידה: לח.
יתר — נתפעל: מט.
כבה: לח.
כבש: לט.
כך-וכך: מט.
כפף: לט.
כריה: לט.
כשפות: לט.
לגא ולגאיון: כא.
למד — התפעל: נ.
מזכרת: לט.
מחטבה: מ.
מלאכיה: כד.
מסער: מ.
מערבה: יט.
נאפון: מא.
ניחם: נ.
ניאוב: מא.
סלף — קל: מב.
ספק — התפעל: נ.

ב. דוגמאות של ערכים שהוזכרו דרך-אגב

„חברבורותיו“: יז.	אבד — התפעל: מד.
חלזון: י.	אברה: טו.
חנוני י.	אבוד: יח.
חצרון וחצרן: יא.	אגודה: יג, יח.
חתונה יג.	אהב — התפעל: מד.
טבעה: ח.	אלום: ז.
טפש: יח.	אמבט ואמבטיה: י, יא.
יסוד: יב.	ארוכה: יב.
יצור: יג.	ארמן: ח.
מאד: יג.	אשכל: ח.
מושבה: ז.	אשר: ז.
מחויב: יז.	בהרה: ח.
מטלית: י.	בעטה: י.
מטמון ומטמון: יב.	בשם: ו.
מטעמה: ז.	גולה: טו.
מרכבה: ח.	גחמן: לא.
מתק: ל.	גלגל: ח.
נעלה: ח.	דמים: מז.
גופך: מז.	היסטוריון והיסטוריקון: יא.
עוגב: יב.	המור: כח.
עוגה: יב.	הקף: טו.
עוון: יג.	הקשה: כג.
עצמה: ז.	וסת: יד.
פעמה: ז.	ועד: יד.
צבאה: ז.	ורד: יד, טו.
צמוק וצמוקה: ט.	ושט: יד.
	ותיק: יד.

רסיס: ט.
שביב: ט.
שקר ושקרן: י.
תחשן: לא.
תענוגה: ז.

קומה: מד.
קשוא וקשואה: ט.
"הראויות": יב.
רביב: ט.
רביד: ט.

ג. שמות אנשים וספרים

(פרט לשמות שבורים ביותר, כגון: רש"י ורמב"ם. — שמות ספרים הובאו במרכאות).

אבן־ג'נאח : כו, ל.
אבן־שושן : ה, יא, יג, יז, כא, כז, ל, לג, לו, מ—מג,
מו, נ, נב, נג.
אברונין : מב.
ביאליק : יז, לא—לג, מח.
בן־יהודה : ג—יב, יט—כג, כו—ל, לג, לד—מג, מה, מו, מז,
מט, נא—נד.
„בן־סירא“ : לח, מ.
בניאל : כו, כא, לג, לד, לז—מט, מב.
גור : ה, ט—יב, טו—יז, כב—כח, ל, לא, לד—מג, מה, מז—נד.
גזניוס : ל.
גינצבורג : לב.
דאלמאן : י, יג—טו, לד, לה, לט, נא.
הוסמאן : כד.
„היכל־רש"י“ : כג, כט, לח, נא—מג, מז, נא, נד.
„השירה העברית בסדר ובפרובאנס“ : מו.
„חובות הלבבות“ : כט.
יאסטרוב : י, יד—טז, לא, לג, לד, לט, נא, נב, נג.
„יד־הושן“ : יב, כד.
ירדן : לה.
כנעני : ה, יא, יג, יז, יח, כב—כד, כז—מג, מט.

„לוח הקואופרציה“ : כט.
לוי : יה, טז, כו, כז, ל—לד, לט, נג.
„לשוננו“ : יח, כו, כח, לד, לו, מב.
„לשוננו לעם“ : מג.
מדין : ה.
„מילון חדושי ביאליק“ : לא.
„מסבות השם“ : ח, ט, יט.
„מתנות כהונה“ : לב.
„סיני“ : טז.
„ערוך“ : כח.
פיין : ג, ד, ה, ז, יט, ל, לה, מ, מא, מח, נב.
פירסט : ה, ז, יט, כ, ל.
צונק : ג.
קוהוט : י, לא, לד, לט, מא.
קוסובסקי : טו—יז, ל, לה.
קניג : ל.
קרוסניק : ה.
רד“ק : ק, כו, ל.
„רמב“ם לעם“ : נד.
שטיינברג : ל.
שירמן : מו, מז.
תרגומי התלמוד ללועזית : נה, נה.